

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава»
Кафедра беларускага мовазнаўства

Н.П. Даўбешка

СІНТАКСІС І ПУНКТУАЦЫЯ ПРОСТАГА СКАЗА Ў ТАБЛІЦАХ І СХЕМАХ

Метадычныя рэкамендацыі

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2014*

УДК 811.161.3'36(075.8)

ББК 81.411.3-923.2

Д21

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава». Пратакол № 3 ад 20.12.2013 г.

Аўтар: старшы выкладчык кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава **Н.П. Даўбешка**

Р э ц е н з е н т :

дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук *А.С. Дзядова*

Даўбешка, Н.П.

Д21 Сінтаксіс і пунктуацыя простага сказа ў табліцах і схемах :
метадычныя рэкамендацыі / Н.П. Даўбешка. – Віцебск : ВДУ імя
П.М. Машэрава, 2014. – 50 с.

Метадычныя рэкамендацыі змяшчаюць табліцы і схемы, якія адлюстроўваюць асноўныя палажэнні сінтаксісу і пунктуацыі простага сказа і суправаджаюцца кароткімі каментарыямі і трэніровачнымі заданнямі.

Выданне адрасавана студэнтам-філолагам, аднак можа быць выкарыстана ў практыцы выкладання беларускай мовы ў агульнаадукацыйных установах.

УДК 811.161.3'36(075.8)

ББК 81.411.3-923.2

©Даўбешка Н.П., 2014

©ВДУ імя П.М. Машэрава, 2014

УВОДЗІНЫ

Выданне мае на мэце даць студэнтам сціслыя, але сістэмныя веды па сінтаксісе і пунктуацыі беларускай мовы. Яго змест ахоплівае асноўныя пытанні курса: словазлучэнне, двухсастаўны сказ, аднасастаўны сказ, даданыя члены сказа, ускладненні простага сказа. Праца з табліцамі і схемамі павінна забяспечыць больш свядомае засваенне студэнтамі тэарэтычных палажэнняў і правілаў.

Пры складанні табліц і схем аўтары зыходзілі з інтэрпрэтацыі моўных з'яў, якая выпрацавалася і трывала замацавалася ў сучаснай айчыннай лінгвістычнай навуцы.

Да некаторых табліц і схем змешчаны кароткія каментарыі, у якіх утрымліваецца тлумачэнне прапанаванага матэрыялу або пашыраецца аб'ём ведаў за кошт звестак, не ўключаных у табліцы і схемы.

З мэтай трывалага засваення і грунтоўнага асэнсавання зместу табліц і схем і выпрацоўкі ўменняў і навыкаў практычнага валодання сінтаксісам і пунктуацыяй беларускай мовы да многіх тэм прапануецца практычнае заданне.

Метадычныя рэкамендацыі прызначаны для студэнтаў-філолагаў, але пры вывучэнні асобных тэм яны могуць быць выкарыстаны і студэнтамі нефілалагічных факультэтаў, а таксама ў практыцы выкладання беларускай мовы ў школе.

ВІДЫ ПАДПАРАДКАВАЛЬНАЙ СУВЯЗІ СЛОЎ У СЛОВАЗЛУЧЭННІ

	ДАПАСАВАННЕ		КІРАВАННЕ		ПРЫМЫКАННЕ	
СПОСАБ СУВЯЗІ	залежнае слова прыпадабняецца да галоўнага ў агульных граматычных формах		галоўны кампанент патрабуе ад залежнага пэўнай склонавай формы		сувязь паміж словамі ажыццяўляецца паводле сэнсу	
РАЗНАВІД-НАСЦІ	поўнае	няпоўнае	моцнае	слабае	уласнае	іменнае
ГАЛОЎНАЕ СЛОВА	назоўнік; абагульнена-прадметны займеннік	назоўнік; абагульнена-прадметны займеннік	любая самастойная часціна мовы		дзеяслоў; назоўнік; прыметнік; прыслоўе	дзеяслоў; назоўнік
ЗАЛЕЖНАЕ СЛОВА	прыметнік; дзеепрыметнік; парадкавы лічэбнік; абагульнена-якасны займеннік	прыметнік; назоўнік	назоўнік; абагульнена-прадметны займеннік		інфінітыў; прыслоўе; дзеепрыслоўе	назоўнік; прыметнік
СІНТАКСІЧНЫЯ АДНОСІНЫ	атрыбутыўныя	атрыбутыўныя	аб'ектныя; акалічнасныя; камплетыўныя	аб'ектныя; суб'ектныя; атрыбутыўныя; акалічнасныя	акалічнасныя; атрыбутыўныя; камплетыўныя	акалічнасныя; атрыбутыўныя
СРОДКІ СУВЯЗІ	канчатак залежнага слова	канчатак залежнага слова	канчатак залежнага слова; прыназоўнік		сэнсавая сувязь	
ПРЫКЛАДЫ	<i>выбітае шкло; учараіні дзень</i>	<i>пасёлак Янова; нехта чужы</i>	<i>поўны энергіі; узірацца ў неба</i>	<i>кніга бацькі; гуляць па лесе</i>	<i>бегчы хутка; ехаць стоячы</i>	<i>быць на віду; гаварыць па шчырасці</i>

Каментарый

1) У лінгвістычнай літаратуры па-рознаму трактуецца сувязь няпоўнага дапасавання. Традыцыйна яна характэрна для словазлучэнняў з адсутнасцю дапасавання ў родзе, якое назіраецца, напрыклад, калі галоўны кампанент называе прафесію або пасаду: *вонитны ўрач – вонитная ўрач*. Акрамя таго, у словазлучэннях з няпоўным дапасаваннем можа адсутнічаць дапасаванне ў склоне: *на станцыі Барысаў, у возеры Нарач*.

2) Пры размежаванні моцнага і слабага кіравання можна выкарыстоўваць некалькі крытэрыяў. Так, пры моцным кіраванні склонавая форма абавязковая; яна абумоўліваецца лексіка-граматычнымі асаблівасцямі галоўнага кампанента. Пры адсутнасці залежнай формы словазлучэнне застаецца структурна і семантычна няпоўным, а неабходны кампанент падразумяваецца ці падказваецца кантэкстам. Параўн.: *Я чытаю дэтэктыў*. – *Я чытаю*. Акрамя таго, пры моцным кіраванні залежны кампанент можа быць выражаны адной з магчымых формаў, а пры слабым кіраванні пры галоўным кампаненце могуць быць ужыты аднатыпныя даданыя члены, якія пры гэтых не з'яўляюцца аднароднымі ці ўдакладняльнымі: *Я сяджу (дзе?) на беразе рэчкі (дзе?) пад старой вярбой*.

3) Пры размежаванні кіравання і іменнага прымыкання адным з асноўных крытэрыяў з'яўляецца значэнне склонавых формаў. Пры кіраванні залежная форма мае прадметнае значэнне: *гартань часопіс, пісань алоўкам*, а пры іменным прымыканні яна характарызуецца акалічнасным або акалічнасна-азначальным значэннем: *прайсці з кіламетр, гаварыць па душах*. На практыцы можна выкарыстоўваць такі прыём: калі да залежнага кампанента нельга паставіць склонавага пытання, то ён звязаны з галоўным кампанентам спосабам прымыкання.

Заданне. Вызначце від падпарадкавальнай сувязі ў словазлучэннях.

1) апрануць паліто	1) поле цудаў	1) глядзець у вочы
2) смешнае здарэнне	2) дрэнныя паводзіны	2) выйсці замуж
3) убачыць яго	3) сукенка ў гаршак	3) падкінуць пад стол
4) з'ехаць з гары	4) стаяць побач	4) сумна пазіраць
5) гаварыць услых	5) поўны слёз	5) майстар спорту
6) модна апрануты	6) напужаць знарок	6) вельмі лёгка
7) плённа працаваць	7) дом з цэглы	7) паштоўка да свята
8) глядзець у неба	8) ажаніцца ўвосень	8) завязаць вузел
9) пяты ўрок	9) закаханы ў цябе	9) накінуць на плечы
10) нехта чужы	10) ісці з працы	10) пяты тыдзень

ТЫПЫ СІНТАКСІЧНА НЕПАДЗЕЛЬНЫХ СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ

1.	Семантычна аслаблены назоўнік + прыметнік	Мая сястра – <i>цікавы чалавек</i> . Любуюся дзяўчынай з <i>белымі валасамі</i> .
2.	Састаўныя і складаныя выказнікі (галоўныя члены ў аднасастаўных сказах)	Мы <i>хочам сустрэцца</i> праз год. <i>Трэба рыхтавацца</i> да экзаменаў.
3.	Спалучэнні назоўнікаў (займеннікаў) са значэннем сумеснасці	<i>мы з табой, бацька з маці, ластаўка з птушанятамі</i>
4.	Лічэбнік (займеннік) + назоўнік (займеннік) з выдзяляльным значэннем	<i>нехта з сяброў, кожны з нас, адзін з прысутных</i>
5.	Спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі <i>ад і да</i> са значэннем інтэрвалу, перыяду	<i>дарога ад Мінска да Масквы, працаваць ад ранку да вечара</i>
6.	Колькасна-іменныя спалучэнні слоў са значэннем канкрэтнай або прыблізнай колькасці	<i>тры чалавекі, пяць сшыткаў, шмат людзей, некалькі гадзін</i>
7.	Спалучэнні назоўнікаў у форме назоўнага і роднага склонаў са значэннем меры чаго-н., сукупнасці	<i>літр малака, кілаграм бульбы, кошык ягад, вядро вады, натоўп народу</i>
8.	Перыфразы	Над магілай шумяць і іграюць у сонцы лісцём <i>беларускія пальмы</i> – бярозы.
9.	Назоўнікі-метафары + назоўнікі ў форме роднага склону	<i>Кудзеля хмар</i> плыве па сінім небе. Вакол вачэй бабулі – <i>павуцінка маршчын</i> .
10.	Назоўнікі з фазавым значэннем + назоўнікі ў форме роднага склону	<i>пачатак лета, канец канікулаў, сярэдзіна адпачынку</i>
11.	Няпэўны займеннік + прыметнік	<i>нешта знаёмае, хтосьці страшны</i>
12.	Семантычна аслаблены дзеяслоў + назоўнік	<i>аказаць дапамогу, падаць голас, мець намер</i>
13.	Спалучэнні слоў таўталагічнага характару	Для мяне <u>пара канікул</u> – <u>вясёлая пара</u> .
14.	Састаўныя геаграфічныя назвы	<i>паездка на Далёкі Усход</i>

Каментарый

1. Некаторыя сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні, у якіх ролю галоўнага кампанента выконваюць семантычна аслабленыя назоўнікі ці дзеясловы, могуць мець аднаслоўныя адпаведнікі: *чалавек з доўгім носам* = *даўганосы чалавек*, *жыхар сельскай мясцовасці* = *сельскі жыхар*, *выказаць здзіўленне* = *здзівіцца*, *дапусціць памылку* = *памыліцца*, *унесці прапанову* = *прапанаваць*.

2. Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні са значэннем меры надзвычай разнастайныя. Так, сярод іх можна вылучыць такія, у якіх галоўнае слова абазначае меру вагі, даўжыні, аб'ёму: *тона бульбы*, *метр паркалю*, *літр малака*. Галоўнае слова можа называць колькасць і меру, непадзельную з тым прадметам, які вымяраецца: *прыгаршчы ягад*, *стос паперы*, *кавалак хлеба*. У іншых выпадках галоўны кампанент характарызуецца канкрэтна-прадметным значэннем, а залежны называе прадмет ці рэчыва, якія вымяраюцца: *кошык грыбоў*, *кубак вады*, *цыстэрна бензіну*.

3. Ад сінтаксічна непадзельных словазлучэнняў са значэннем сумеснасці трэба адрозніваць словаформы з прыназоўнікам з, якія выконваюць функцыю асобнага члена сказа. Параўн.: *Я купіў у краме хлеб і малако з мёдам* (малако і мёд). – *Хвораму на грып карысна піць гарачае малако з мёдам*.

Заданне. Выпішыце са сказаў сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні.

1. Пачатак лета зеляніўся буйна. (Н. Гілевіч) 2. Маўчанне адназначным не бывае. (У. Караткевіч) 3. Спакой і вытрымка бяруць верх над крыкам і самаўпэўненасцю. (К. Чорны) 4. Бушуе мора трэці дзень. (М. Танк) 5. Дружба – вялікая справа. (К. Чорны) 6. Кажуць, барада – адзнака мудрых. (В. Вітка) 7. Эх, як жа пасля ўсмешак маланкі лёгка дыхаць на зямлі! (А. Наўроцкі) 8. Над густа-сінім возерам чарот з прыходам восені шуміць тужліва. (У. Караткевіч) 9. Гняздо бусла знаходзіцца на высокай алешыне са зрэзанай вяршалінай. (В. Вольскі) 10. Самыя каляровыя месяцы ў Белавежы, бадай, гэта чэрвень і ліпень. (Я. Пархута) 11. Парэчча – слаўная мясціна, куток прыгожы і вясёлы. (Я. Колас) 12. Адзін дуб у полі – гэта не лес. (Прыказка) 13. Культура Вялікага княства Літоўскага нарадзіла дзеячаў і паэтаў еўрапейскага значэння. (В. Дарашкевіч) 14. Смак моды – як смак мёду, а можа, нават яшчэ саладзей. (П. Макаль) 15. І было штось незвычайна прыемнае ў гэтых першых светла-бліскучых іскрынках абуджэння жыцця. (Я. Колас) 16. Да зор скірую караваны думак. (Р. Барадулін) 17. Сэрца млына – жорны – упала на пясок. (А. Зарыцкі) 18. Ляжыць зямля ў адзенні белым. (Я. Колас)

АСАБЛІВАСЦІ БУДОВЫ СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Беларуская мова			Руская мова		
Два, тры, чатыры	+	наз. скл.	Два, три, четыре	+	именит. пад.
Дзякаваць	+	каму	Благодарить	+	кого
Думаць, ведаць, гаварыць, клапаціцца		пра каго / што	Думать, говорить, заботиться	+	о ком / чем
Жаніцца	+	з кім	Жениться	+	на ком
Загадчык	+	чаго	Заведующий	+	чем
Заляцацца	+	да каго	Ухаживать	+	за кем / чем
Падобны	+	да каго / чаго	Похожий	+	на кого / что
Пазбаўляцца, выракацца	+	каго / чаго	Избавляться, отрезаться	+	от кого / чего
Плакаць, тужыць, сумаваць	+	па кім / чым	Плакать, скучать, тосковать	+	по кому / чему
Прабачаць, дараваць	+	каму	Прощать	+	кого
Смяяцца, кпіць жартаваць, цешыцца	+	з каго / чаго	Смеяться, шутить, издеваться	+	над кем / чем
Хадзіць, ездзіць, плаваць, лётаць	+	па чым	Ходить, ездить, плавать, летать	+	по чему
Хварэць	+	на што	Болезнь	+	чем
Выступаць згодна з рэгламентам			Выступать согласно расписанию		
Гаварыць праз зубы (слёзы, смех)			Говорить сквозь зубы (слёзы, смех)		
Гульні на двары, выйсці на двор			Игры во дворе, выйти во двор		
Дом на тры паверхі			Дом в три этажа		
Жыць за два кіламетры			Жить в двух километрах		
Крычаць на ўвесь голас			Кричать во весь голос		
Любавацца дрэвам, на дрэва			Любоваться деревом		
Некалькі разоў на дзень			Несколько раз в день		
Пайсці па хлеб			Пойти за хлебом		
Пайсці у ягады, грыбы, арэхі			Пойти за грибами, ягодами, орехами		
Пісаць на адрас			Писать по адресу		
Праз цябе спазніўся (плакаў, прыйшоў)			Из-за тебя опоздал (плакал, пришёл)		
Прыйсці а сёмай гадзіне			Прийти в семь часов		
Стаць на ўвесь рост			Стать во весь рост		
Сустрэцца днямі			Встретиться на днях		
Чытаць, смяяцца сам сабе			Читать, смеяться про себя		

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ ПРОСТЫХ СКАЗАЎ

Паводле мэты выказвання	<u>апавядальныя</u> : <i>Дождз пайшоў.</i> <u>пытальныя</u> : <i>Дождз пайшоў?</i> <u>пабуджальныя</u> : <i>Няхай пойдзе дождж!</i>
Паводле эмацыянальнай афарбоўкі	<u>клічныя</u> : <i>Якая ў лесе цішыня!</i> <u>няклічныя</u> : <i>У лесе цішыня.</i>
Паводле мадальнасці	<u>сцвярджальныя</u> : <i>Мы паедзем у Мінск.</i> <u>адмоўныя</u> : <i>Мы не ідзем у паход.</i>
Паводле магчымасці чляннца	<u>чляннімыя</u> : <i>На дварэ вясна. Хораіа!</i> <u>нечляннімыя</u> : <i>Так. Ага. Няўжо?</i>
Паводле структурнай і семантычнай паўнаты	<u>поўныя</u> : <i>Каля хаты расце бяроза.</i> <u>няпоўныя</u> : структурна і семантычна няпоўныя: <i>"Цікавая кніга?" – "Вельмі".</i> структурна поўныя, семантычна няпоўныя: <i>Нехта плача за сцяной.</i> структурна няпоўныя, семантычна поўныя (эліптычныя): <i>За лесам – возера.</i>
Паводле наяўнасці галоўных членаў	<u>двухсастаўныя</u> : <i>Хутка бяжыць час.</i> <u>аднасастаўныя</u> : пэўна-асабовыя: <i>Люблю вясну.</i> абагульнена-асабовыя: <i>Здароўя не купіш.</i> няпэўна-асабовыя: <i>Вам тэлефануюць.</i> безасабовыя: <i>Развіднела. Ціха.</i> інфінітыўныя: <i>Адпачыць бы!</i> намінатыўныя: <i>Вясна. Май. Сонца.</i> вакатыўныя: <i>Эх, Лена!.. На што ты так?</i> генітыўныя: <i>Ну і грыбоў!</i>
Паводле наяўнасці даданых членаў	<u>развітыя</u> : <i>Пайшлі доўгачаканыя дажджы.</i> <u>неразвітыя</u> : <i>Пайшлі дажджы.</i>
Паводле наяўнасці / адсутнасці ўскладненняў	<u>ускладненыя</u> : <i>Мабыць, пойдзе дождж.</i> <u>няўскладненыя</u> : <i>Дождз ідзе з самай раніцы.</i>

ВЫРАЖЭННЕ ПРЭДЫКАТЫЎНАСЦІ Ў СКАЗЕ

ПРЭДЫКАТЫЎНАСЦЬ = МАДАЛЬНАСЦЬ + СІНТАКСІЧНЫ ЧАС

	АБ'ЕКТЫЎНАЯ				СУБ'ЕКТЫЎНАЯ
	РЭАЛЬНАЯ		ІРЭАЛЬНАЯ		
	у сказах з дзеясловам	у сказах без дзеяслова	у сказах з дзеясловам	у сказах без дзеяслова	
МАДАЛЬНАСЦЬ	• форма абвеснага ладу дзеяслова: <i>Прайшоў дождж. Ідзе дождж. Будзе дождж.</i>	• нулявая форма звязкі выказніка: <i>Ты мой сябар.</i> • адсутнасць дапаможнага дзеяслова : <i>У лесе ціха.</i> • інтанацыя: <i>Позні вечар.</i> •структура сказа: <i>Вам пісьмо.</i>	• форма ўмоўнага ладу дзеяслова: <i>Ты не мог бы дапамагчы мне?</i> • форма загаднага ладу дзеяслова: <i>Зайдзі ў хату.</i> • інфінітыў: <i>Не курыць!</i>	• інтанацыя: <i>Шчасця вам!</i> • часціцы: <i>Толькі б здароўе!</i>	• мадальныя словы: <i>Мабыць, спазніліся.</i> • часціцы: <i>Няхай табе пашанцуе.</i> • выклічнікі: <i>Ураджай – ого-го!</i> • інтанацыя: <i>Што за вечар!</i> • парадак слоў: <i>Сяброўцы дарагой дапамагчы я рады.</i> • словы з мадальным значэннем: <i>Я павінен пагаварыць з табой.</i>
СІНТАКСІЧНЫ ЧАС	прошлы: <i>Адцвілі сады.</i> цяперашні: <i>Свеціць сонца.</i> будучы: <i>Сустрэнемся заўтра.</i>	цяперашні: <i>Мінск – сталіца нашай краіны. Каля лесу – рака. Восень. На вуліцы цёмна. Ні хмурынкі.</i>	няпэўны: <i>Шукай ветру ў полі. Калі б я ведаў загадзя... Нельга не пачуць тваіх слоў.</i>	няпэўны: <i>Удачы! Абы не хвароба!</i>	• паўторы слоў: <i>Няма ішчасця, няма...</i> • устаўныя канструкцыі: <i>Хутка адпачынаю (і гэта можна так назваць?!)</i>

Каментарый

Прэдыкатыўнасць – гэта граматычнае значэнне сказа. Складнікамі прэдыкатыўнасці з’яўляюцца катэгорыі мадальнасці і часу.

1. Мадальнасць – семантика-граматычная катэгорыя, якая паказвае адносіны таго, хто гаворыць, да выказвання (суб’ектыўная мадальнасць) і адносіны выказвання да рэчаіснасці (аб’ектыўная мадальнасць). Змест сказа можа адпавядаць сапраўднай рэчаіснасці (рэальная мадальнасць) або можа не адпавядаць ёй (ірэальная мадальнасць).

2. Сінтаксічны час – катэгорыя, якая адлюстроўвае адносіны зместу выказвання да таго ці іншага часу. Ва ўмовах кантэксту граматычнымі формамі дзеяслова могуць выражацца такія часавыя значэнні, якія ніяк не суадносяцца з марфалагічным значэннем дзеяслоўнай формы: *Заўтра здаю экзамен.* – марфалагічная форма цяперашняга часу абазначае дзеянне ў будучым.

Заданне. Вызначце прэдыкатыўнае значэнне сказаў (мадальнасць і сінтаксічны час) і сродкі яго выражэння (формы ладоў, часоў, часціцы, інтанацыя, структура сказа і інш.).

1. Пазяхае раніца ветрыкам нявыспаным. 2. Ноч глухая наўкол, цемень сэрца трывожыць. 3. Хай славіцца сэрцаў жывое гарэнне! 4. Непрыгожыя, барадатыя, з нетраў пушчы ідуць зубры. То палягуць, то зноў паднімуцца, растрывожыўшы трэскам глуш. 5. Маладосць усім здаецца казачнай. 6. Час усё непатрэбнае крышыць, дарагога ж нішто не крапе. 7. Дарога полем, вузкая, сярод пяску і траў. 8. З восенню шэрай змагацца дарэмна – згасіць усё, нат вясняныя сны. 9. Сонца гладзіць па белае кашулі і цалуе ўсё плечы жні. 10. Хай славіцца наш беларускі род, душой з вясны і воляю са сталі, каб з гнёздаў нам не пеўнікі на плот, а горда арляняты выляталі! 11. З ясных лісцяў дыван на даліне, вось бы краска ля краскі расце; гэтакі толькі раскіне дзяўчына, калі мілых чакае гасцей. 12. Там толькі хочацца, хочацца жыць, дзе родныя, сумныя далі, дзе поле ўзорнай раўнінай ляжыць, калышацца жытняю хваляй. 13. Хачу на пачэснае месца ля выштых ручнікоў за стол свой дубовы сесці, склікаць ў застолле сяброў. 14. Сэрца, нібы яблык, налілося буйным сокам роднае зямлі. 15. Шумі, наш лес, у залацістай зброі. 16. Марозамі агню не пагасіць. 17. Зораў, бы маку, на Млечным Шляху. Месячна. Ясна. Бяссонна. 18. Перад вачыма неба і поле, на небасхіле лясы і лясы, ў далінах прыселі адвечныя сёлы, што помняць, здаецца, Міндоўга часы. 19. Не спіцца князеўне, хоць гоман замоўк, заціхлі і песні і гуслі. Адны толькі стражы кап’ём незнарок зазвоняць, ачнуцца прымусяць. 20. Пралятай, чаўночак, пралятай! (*З твораў Л. Геніюш*)

ТЫПЫ ВЫКАЗНІКАЎ У ДВУХСАСТАЎНЫМ СКАЗЕ

ПРОСТЫ ДЗЕЯСЛОЎНЫ ВЫКАЗНІК

спосаб выражэння	прыклад
- асабовая форма дзеяслова - выклічнікавая форма дзеяслова - інфінітыў - сінтаксічна непадзельнае словазлучэнне ці фразеалагізм	Я вас чакаю. Я вас буду чакаць. Я вас чакаў. Заяц – скок убок. Я хацеў супакойць дзяўчынку, а яна – плакаць. Сон прынёс супакаенне.

САСТАЎНЫ ДЗЕЯСЛОЎНЫ ВЫКАЗНІК

звязка

выказальнае слова

- мадальны дзеяслоў: магу, хачу, жадаю зрабіць - фазісны дзеяслоў: пачаў, стаў, закончыў працаваць - дзеяслоў са знач. мысленчага працэсу: марыў знайсці - дзеяслоў са знач. унутранага перажывання: люблю гуляць - прыметнік (дзеепрыметнік): рад, павінен пазнаёміцца - сінтаксічна непадзельнае спалучэнне: маю намер пайсці	+	- інфінітыў: Дзед пачаў расказваць. - сінтаксічна непадзельнае словазлучэнне: Я хачу аказаць дапамогу. - фразеалагізм: Дзеці сталі на галовах хадзіць
--	---	---

САСТАЎНЫ ІМЕННЫ ВЫКАЗНІК

звязка

выказальнае слова

- адцягненая ^{лексічна выражаная: быў, будзе, ёсць + ...} _{нулявая} - паўзнамянальная: здаваўся, лічыўся, стаў, называўся, становіўся <i>найлепшым</i> - знамянальная: ішоў, ехаў, стаяў <i>невясёлы</i>	+	- назоўнік у любой склонавай форме: Я быў урачом. - прыметнік: Ён выглядаў шчаслівым. - лічэбнік: Я аказаўся першым. - займеннік: Кніга мая. - прыслоўе: Радзіма далёка. - дзеепрыметнік: Ён прыйшоў стомлены. - сінтаксічна непадзельнае словазлучэнне або фразеалагізм: Ён быў малога росту. Ён кату на пятах.
--	---	--

Каментарый

1. У простым выказніку лексічнае і граматычнае значэнні выражаюцца цэласна, нават калі выказнік выражаны сінтаксічна непадзельным або фразеалагічным словазлучэннем: *я нанёс удар = ударыў; я пусціў слязу = заплакаў*. У састаўным выказніку граматычнае значэнне выражаецца звязкай, а лексічнае – выказальным словам (прызвязачнай часткай): *таямніца раскрыта, (была раскрыта, будзе раскрыта); хмары сталі (стануць) згушчацца*.

2. У адпаведнасці са структурай акрамя простых і састаўных выказнікаў выдзяляюць яшчэ і складаныя – выказнікі, утвораныя спалучэннем састаўнога выказніка і імені ці дзеяслова ў форме інфінітыва: *я хачу пачаць працаваць; я хачу стаць самастойным*.

3. Выказнік можа мець ускладненую форму, якая найчасцей утвараецца паўторам аднаго і таго ж або сінанімічных слоў: *Дождж ідзе і ідзе. Жылі-былі дзед і баба. Я хачу плакаць і плакаць*.

Заданне. Вызначце тыпы выказнікаў у двухсастаўных сказах (частках складаных сказаў) і ахарактарызуйце іх будову.

1. Хвалі жытнія аж да сяла. (Л. Геніюш) 2. З лапін мокрых кроплі кап ды кап. (І. Чыгрын) 3. Пяро паэта чараўнічае, яно на сэрцы намагнічана. (В. Вітка) 4. Абложны дождж шуміць, булькоча, хлюпае без перадышкі. (М. Танк) 5. Я ж некалі за вершык ваш быў двойку атрымаў. (М. Танк) 6. Хто любіць людзей, той павінен насмерць ненавідзець вайну. (Я. Сіпакоў) 7. Ты не ў гуморы, я не ў гуморы. (А. Глобус) 8. Пахмурным і халодным выпаў жнівень. (В. Лукиш) 9. Прымерыў вечар свой убор. (В. Лукиш) 10. Ноч не можа дачакацца рання. (В. Лукиш) 11. Хай будзе між людзьмі лагода і запануе дабрыня. (М. Дукса) 12. І камяні калісьці ўмелі гаварыць. (М. Танк) 13. Маўчанне адназначным не бывае. (У. Караткевіч) 14. Дзень абяцаў быць сонечны. (В. Хомчанка) 15. Летні дзень упарта не хацеў саступаць рубаж раптоўнай ночы. (В. Вітка) 16. Звініць, звініць у лузе скошаным дзявочы спеў і – замірае. (М. Стральцоў) 17. Трымценнем лісця ён заўсёды захапляўся, заўсёды дзівіўся, але ніколі не браўся гэта маляваць, – хто адважыцца паспрабаваць спыніць такі момант, перанесці яго на паперу? (Я. Сіпакоў) 18. Той, хто ніколі не ўведаў, што такое расчараванне, сум, боль, сумненне, мусіць, не можа быць ні радасным, ні, тым больш, шчаслівым. (Я. Сіпакоў) 19. Сушчэння быў змушаны брысці далей. (В. Быкаў) 20. Воблакі могуць расці, вырастаць, знікаць, як дым, могуць клубіцца на адным месцы і разрастацца ўшыр, зрабіцца вялікай цяжкай хмарай. (І. Грамовіч) 21. Тры пісьменнікі не змаглі ў нас паспраўднаму разгарнуць свае крылы, не сталі тым, чым маглі стаць, – Багдановіч, Гарэцкі і Чорны. (Я. Брыль)

РАЗМЕЖАВАННЕ ТЫПАЎ ВЫКАЗНІКАЎ

1. Колькі слоў у выказніку?

адно

некалькі

2. Якая гэтая частка мовы?

дзеяслоў

іншая

частка мовы

просты

дзеяслоўны

састаўны

іменны

2. Ці можна іх замяніць адным словам?

нельга

можна

3. Якая частка мовы выражае лексічнае значэнне?

дзеяслоў

іншая

частка мовы

састаўны

дзеяслоўны

састаўны

іменны

3. Якая гэтая частка мовы?

дзеяслоў

іншая

частка мовы

просты

дзеяслоўны

састаўны

іменны

Каментарый

1. На практыцы вельмі часта ўзнікаюць сітуацыі, калі размежаваць простыя і складаныя выказнікі цяжка. У большасці выпадкаў гэта выказнікі, выражаныя сінтаксічна непадзельнымі спалучэннямі, якія ўключаюць дзеяслоў і іменную часціну мову (звычайна). Такую будову могуць мець як простыя дзеяслоўны, так і састаўныя выказнікі, аднак лексічнае і граматычнае значэнні ў іх выражаюцца па-рознаму. Прапанаваны алгарытм можа паспрыяць выпрацоўцы навыкаў размежавання такіх выказнікаў.

2. І простыя дзеяслоўны, і састаўныя іменныя выказнікі могуць быць выражаныя фразеалагізмамі. Для іх размежавання можна выкарыстоўваць прыём замены (гл. алгарытм). Акрамя таго, у састаўным іменным выказніку-фразеалагізме заўсёды можа быць ужыта звязка *быць*, а ў простым дзеяслоўным гэтага зрабіць нельга.

3. Некаторыя выказнікі маюць сінкрэтычны характар, г.зн. утрымліваюць прыметы і простага дзеяслоўнага, і састаўнага іменнага: *З раніцы халаднаватае наветра застывала ў маўклівай нерухомасці.* (А. Асіпенка).

4. У выключных выпадках прызвязчаная частка ў састаўным дзеяслоўным выказніку можа быць выражана назоўнікам, суадносным з дзеясловам. Звязкі ў такіх выказніках – гэта дзеясловы з аслабленым лексічным значэннем (фазісныя або мадальныя), якія не могуць выступаць ў якасці простых дзеяслоўных выказнікаў: *Маладзёк пачынае зажынкi ў палях.* (М. Танк)

Заданне. Размяжуйце простыя дзеяслоўны і састаўныя выказнікі ў сказах.

1. Карціны сонечнага дня надоўга не даюць спакою. (В. Лукаш) 2. Мне даспадобы шарая гадзіна. (А. Глобус) 3. Чужое неба шчасця не дае. (Н. Мацяш) 4. Ноч прыйшла да зямлі на спатканне, захад скончыў агнём палац, і дубы ў малочным тумане веліканамі ціха стаяць. (У. Караткевіч) 5. У лесе кожная мясціна – лужок, палянка, баравіна – асобны твар і выраз мае. (Я. Колас) 6. Адны жабракі могуць праз усё жыццё толькі браць. (М. Багдановіч) 7. Халодны пакой. Ціўканне гадзінніка не дае заснуць. (А. Глобус) 8. Спакой і вытрымка бяруць верх над крыкам і самаўпэўненасцю. (К. Чорны) 9. Скрозь шляхі замяло. Белым-белы ўвесь свет. (А. Пісьмянкоў) 10. Камбайн, жніва гарачага ўладар, давёў сярпы да стану непрыгоднасці. (А. Куляшоў) 11. Месяц заснуў на коміне хаты, кінуў адбіткі на люстра вады. (У. Караткевіч) 12. Відаць, следчы зразумеў, што ў гэтай справе ўсё шыта белымі ніткамі. (М. Машара) 13. Вочы Лізаветы пачырванелі, наліліся вільгаццю, але волі слязам яна не дала. (В. Казько) 14. Зачынае гоман вецер непакорны на суровы лад. (Я. Колас)

ПРАЦЯЖНІК ПАМІЖ ДЗЕЙНІКАМ І ВЫКАЗНІКАМ

ПРАЦЯЖНІК СТАВІЦА	1.	назоўнік у назоўным склоне — назоўнік у назоўным склоне <i>Сесія – гарачая пара для студэнта. Мае гады – маё багацце.</i>
	2.	назоўнік у назоўным склоне — назоўнік у назоўным склоне <i>Радзіма многіх славных людзей – Віцебшчына.</i>
	3.	назоўнік у назоўным склоне — фразеалагізм <i>Дзяўчына – вачэй не адвесці.</i>
	4.	назоўнік у назоўным склоне — выклічнік <i>У любой справе дзядуля – ого-го!</i>
	5.	назоўнік у назоўным склоне — інфінітыў <i>Мая даўняя мара – з’ездзіць на мора.</i>
	6.	інфінітыў — назоўнік у назоўным склоне <i>Пазнаваць нешта новае – вялікая радасць.</i>
	7.	інфінітыў — інфінітыў <i>Жыць – Радзіме служыць.</i>
	8.	_____ — гэта, вось, значыць _____ <i>Чытанне – гэта маё захапленне. Паэзія – вось святое для мяне.</i>
	9.	_____ — усечаная форма дзеяслова <i>Галінка на дрэве – трэсь. Я – скок убок!</i>
	10.	назоўнік у назоўным склоне — колькасны лічэбнік <i>Плошча пасеваў – семдзесят гектараў.</i>

ПРАЦЯЖНІК НЕ СТАВІЦА	1.	назоўнік у наз. склоне (прым. + наз.) назоўнік у назоўным склоне мае ацэннае значэнне <i>Прыгожы горад Віцебск. Фантазёр Іван.</i>
	2.	назоўнік у назоўным склоне часціца + назоўнік у назоўным склоне <i>Запалкі не цацка. Студэнты групы таксама ўдзельнікі спарторніцтваў.</i>
	3.	назоўнік у назоўным склоне пабочнае слова назоўнік у назоўным склоне <i>Восень, па-мойму, самая чароўная пара. Сяргей, відаць, маўчун.</i>
	4.	назоўнік у наз. склоне недапасаваны да выказніка даданы член назоўнік у назоўным склоне <i>Маці мне найлепшая сяброўка.</i>
	5.	асабовы займеннік назоўнік у назоўным склоне <i>Я студэнтка медыцынскага ўніверсітэта.</i>
	6.	назоўнік у назоўным склоне часціна мовы з атрыбутыўным значэннем <i>Сёлетняе лета цёплае. Гэта кніга мая.</i>
	7.	назоўнік у назоўным склоне як, нібы, быццам + назоўнік у назоўным склоне <i>Твая ўсмешка нібы сонца.</i>

Каментарый

1) Пры неабходнасці лагічна выдзеліць і ўзмацніць сэнс дзейніка ці выказніка і наяўнасці паўзы паміж імі працяжнік можа быць пастаўлены ва ўсіх пералічаных выпадках яго непастаноўкі: *Мне кожны дзень – як дар высокі. (В. Зуёнак) Мая Беларусь! Ты – сумленне народа ў працы, жыцці, барацьбе. (П. Прыходзька)*

2) Факультатыўна ставіцца працяжнік паміж інфінітыўным дзейнікам і выказнікам – словам катэгорыі стану. Параўн.: *Глядзець на цябе сумна. – Жыць без мары – цяжка.*

3) Факультатыўна ставіцца працяжнік паміж дзейнікам, выражаным субстантываваным займеннікам *гэта*, і выказнікам, выражаным назоўнікам у форме назоўнага склону. Параўн.: *Ты паехаў вучыцца ў іншы горад. Гэта пачатак твайго самастойнага жыцця. – Гэта – мая даўняя мара.*

Заданне. Запішыце сказы, расстаўляючы пры неабходнасці знакі прыпынку паміж дзейнікам і выказнікам.

1. Шырыня як акінуць вокам. (Л. Геніюш) 2. Мая мова як шчасце на вуснах, хвалявання гарачы прыбой. (Л. Геніюш) 3. Жыццё заўжды іспыт на мужнасць. (Н. Мацяш) 4. Якое шчасце вызнаць мару і чуць заўжды яе агонь. (К. Кірэенка) 5. Зямля мая, ты для мяне як дзіва, як першы дотык любася рукі, як у спякоту млосную ільдзінка, як на кашулі белай васількі. (С. Законнікаў) 6. У лодак адзіная справа насуперак хвалям ісці. (П. Макаль) 7. Сонца сланечнік на сіняй градзе. (М. Стральцоў) 8. Пытанне ёсць прадчуванне ісціны. (В. Зуёнак) 9. Дараваць не для кожнага гонар. (В. Аколава) 10. Шчырасць гэта праз мудрасць дарога. (В. Аколава) 11. Гордасць таксама, мабыць, жаночае хараство. (Я. Скрыган) 12. Жыццё людское вечнасці хвіліна, дзе кроў твая жывая не вада. (В. Шніп) 13. Нібы размова двух нямых маўчанне ціхае маланак. (Я. Сінакоў) 14. Мы галасы зямной красы, мы кроплі ў жытнім моры. Мы каласы, мы галасы ў небывалым хоры. (П. Макаль) 15. Старыя вулкі Вільні гэта ўчора. (В. Шніп) 16. Адзін дуб у полі гэта не лес. (Прыказка) 17. Шчаслівым быць зусім не грэх. (М. Дукса) 18. Адзін з сошкаю, а сямёра з ложкаю. (Прыказка) 19. Дзетак угадаваць не грыбкоў назбіраць. (Прыказка) 20. Добры каваль дзядзька Кандрат. (Х. Шынклер) 21. Тут хлеба акраец як мёд. Падушка як пух лебядзіны. (Л. Геніюш) 22. Прыемнасць пазнаёміцца з чалавекам ветлым, радасць пагутарыць з разумным, шчасце жыць, працаваць з чалавекам сумленным. (М. Танк) 23. Галоўны творца і заканадаўца мовы народ. (Б. Сачанка) 24. Называцца чалавекам лёгка, быць чалавекам цяжка. (Прыказка) 25. Час не можа сканаць у журбе, бо паэзія сэрца жывая. (Я. Янішчыц) 26. Гісторыя не могільнік глухі. (Г. Каржанеўская)

СУВЯЗЬ ПАМІЖ ДЗЕЙНІКАМ І ВЫКАЗНІКАМ

	дзеінік	выказнік
1.	Нескланяльная абрэвіятура <i>ВНУ (вышэйшая навучальная ўстанова) атрымала падзяку міністра.</i>	Дапасуецца да апорнага слова
2.	Назоўнік мужчынскага роду 'прафесія, пасада, званне' <i>Прафесар прачытаў лекцыю. Але: Прафесар Іванова прачытала лекцыю.</i>	У форме мужчынскага роду
3.	Колькасны лічэбнік + адушаўлены назоўнік Колькасны лічэбнік + неадушаўлены назоўнік <i>Сто чалавек маршыравалі на плошчы. Пяць кніг ляжала на стале.</i>	У форме множнага ліку У форме адзіночнага ліку
4.	Усяго, толькі + колькасна-іменнае спалучэнне <i>У вагоне было ўсяго пяць пасажыраў. Толькі восем чалавек прыйшло на сустрэчу.</i>	У форме адзіночнага ліку
5.	Усе, гэтыя + колькасна-іменнае спалучэнне <i>Усе тры экзамены адбудуцца на гэтым тыдні.</i>	У форме множнага ліку
6.	Колькасна-іменнае спалучэнне з часавым значэннем <i>Столькі гадоў прайшло з часу нашай апошняй сустрэчы!</i>	У форме адзіночнага ліку
7.	Шмат, многа, мала, некалькі, столькі... + назоўнік роднага склону множнага ліку <i>Шмат падзей адбылося за гэты час. Некалькі сшыткаў спісана вершамі.</i>	У форме адзіночнага ліку
8.	Назоўнік 'пэўная або няпэўная колькасць' (пара, дзесятак, безліч, мноства...) + назоўнік роднага склону <i>Пра Яна ў вёсцы хадзіла безліч анекдотаў.</i>	У форме адзіночнага ліку
9.	Адмоўны, няпэўны, пыталыны займеннік <i>Хто жыве ў нашым доме на пятым паверсе?</i>	У форме адзіночнага ліку

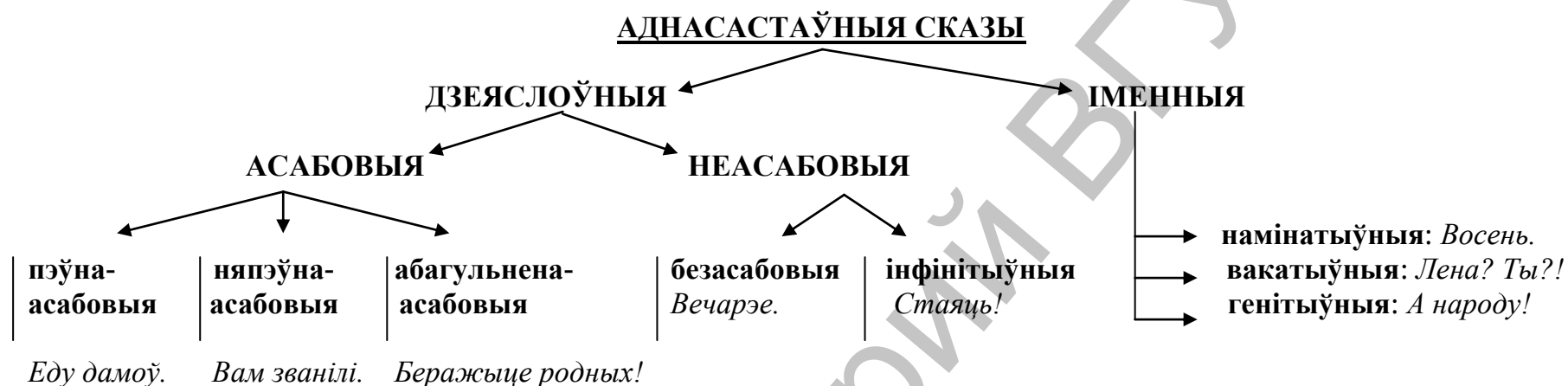
Каментарый

Дзейнік і выказнік могуць быць выражаны рознымі словамі і словаформамі, таму іх марфалагічныя ўласцівасці не заўсёды адпавядаюць. Каардынацыя паміж дзейнікамі і выказнікамі залежыць не толькі ад іх граматычных форм, але і ад шэрагу іншых фактараў: ад парадку іх размяшчэння, ад наяўнасці ці адсутнасці залежных ад іх кампанетаў, ад стылістычнай афарбоўкі сказа і інш. Асобныя з гэтых выпадкаў і прадстаўлены ў табліцы.

Заданне. Выберыце патрэбную форму выказніка.

1. У школьнай зале вучняў был... дзесяткі два. (*Я. Колас*) 2. У возера Байкал упада... трыста трыццаць шэсць рэчак. 3. За ім выходз...ць чацвёрка байцоў. (*В. Быкаў*) 4. Два чаўны вынырнул... з цемры. (*І. Шамякін*) 5. Нечакана наляцеўшы, сем невядомых коннікаў згрудзіл...ся, спыніл...ся. (*М. Лынькоў*) 6. Зямля Беларусі! Мы знаём: нямала загінуў... ў бойках адважных сыноў. (*П. Броўка*) 7. Група партызан – дзесяць падвод – ехал... ў вёску памагчы сялянам заараць зямлю пад жыта. (*П. Пестрак*) 8. Шмат гора і пакут выпал... на долю ўсіх бароўцаў: і тых, хто стая... у натоўпе і бачы..., як гарэла вёска, і тых, хто партызані... (*Б. Сачанка*) 9. Пераезд сціх. За лініяй чыгункі ў траншэі стаіл...ся яго чацвёрка абаронцаў. (*В. Быкаў*) 10. Каля дзвярэй звычайна стаял... колькі маладзіц з дзецьмі на руках. (*Я. Колас*) 11. Некалькі чалавек у парусінавых спяцоўках і форменных фуражках стаял... ля ўвахода. (*Т. Хадкевіч*) 12. Колькі гадоў мінуў... з таго часу, як ён бачыў маці апошні раз? (*Т. Хадкевіч*) 13. Дзядзька ішоў не адзін, – чалавек іх ішл... з пятнаццаць. (*Я. Брыль*) 14. Імчал...ся чатыры грузавікі, на якіх сядзел... многа жанчын. (*К. Чорны*) 15. Човен быў за дзесятак метраў ад берага, а з абодвух бакоў па беразе бегл... два чалавекі. (*Я. Маўр*) 16. Два снегіры, дзве кропелькі зары, на мокрую галінку вольхі ўпал... (*Н. Мацяш*) 17. Некалькі тыдняў за працай прайшл... (*П. Броўка*) 18. Міхал з Антосем сваю душу дарогай цешы... нямала. (*Я. Колас*) 19. У прасторных панскіх санях сядзел... чацвёрка людзей. (*З. Бядуля*) 20. Раптам над ракою загарэл...ся тры сінія ракеты. (*М. Лупсякоў*) 21. За сталом сядз...ць Таня і хлопчык год трох, вельмі падобны да самога Лясніцкага. (*І. Шамякін*) 22. Шэпч...цца явар з калінаю ў сумнай даліне над ярам. (*Я. Купала*) 23. Больш за пяцьдзясят буслоў цэлы дзень кружыл...ся над высокім берагам. (*К. Чорны*) 24. Абедзве яе рукі трапіл... ў яго дужую жменю. (*І. Грамовіч*) 25. У яго был... ў запасе шмат гісторый. (*М. Лынькоў*) 26. Некалькі жанчын завіхал...ся ў дзедавай хаце. (*М. Лынькоў*) 27. У густым голлі был... безліч вароніных гнёздаў. (*А. Чарнышэвіч*) 28. Пры сценах вялікага пакоя, хто на ўслонах, а хто на крэслах, сядзел...нямала людзей. (*Р. Сабаленка*)

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ АДНАСАСТАЎНЫХ СКАЗАЎ

СПАСАБЫ ВЫРАЖЭННЯ ГАЛОЎНАГА ЧЛЕНА Ў ДЗЕЯСЛОЎНЫХ АСАБОВЫХ СКАЗАХ

форма дзеясл.	абвесны лад						умоўны лад мн. лік	загадны дад			
	I асоба		II асоба		III ас.	пр.ч. мн. лік		I асоба мн. лік	II асоба		III ас. мн. лік
	адз. лік	мн. лік	адз. лік	мн. лік	мн. лік				адз. лік	мн. лік	
тып сказа	ПА	ПА	ПА	ПА	АА	НА	НА	ПА	ПА	ПА	НА
	(АА)	(АА)	АА	АА	НА				АА	АА	

ПА – пэўна-асабовы сказ; **НА** – няпэўна-асабовы сказ; **АА** – абагульнена-асабовы сказ; **(АА)** – рэдкая форма выражэння галоўнага члена ў абагульнена-асабовым сказе.

Каментарый

1. Сказы з галоўным членам, выражаным дзеясловам прошлага часу адзіночнага ліку абвеснага ладу, 3-й асобы адзіночнага ліку абвеснага ці загаднага ладу, адзіночнага ліку ўмоўнага ладу, адносяцца да няпоўных двухсастаўных, паколькі гэтыя формы не суадносяцца з канкрэтным утваральнікам дзеяння: *Учора атрымаў пісьмо. Сястра не сказала, калі прыйдзе.*

2. Няпэўна-асабовыя сказы трэба адрозніваць ад двухсастаўных няпоўных сказаў. У няпоўных двухсастаўных сказах дзейная асоба можа быць дакладна вызначана з папярэдняга кантэксту, а ў няпэўна-асабовых – удакладняецца ў наступным кантэксце. Параўн.: *Дзедавы казкі дзеці любяць. Кожны вечар упрошваюць: “Раскажы што-небудзь новенькае”. – За сцяной іграюць на скрыпцы. Сын суседа рыхтуецца да паступлення ў музычнае вучылішча.*

3. Апрача тыповых формаў выражэння галоўнага члена ў абагульнена-асабовых сказах зрэдку ўжываюцца дзеясловы 1-й асобы адзіночнага і множнага ліку: *Увосень за стол просім. Чужую бяду рукамі развяду, а сваю і возам не развязу.*

4. Адна і тая ж форма выражэння галоўнага члена можа быць характэрна для розных тыпаў сказаў. Галоўным пры іх размежаванні становіцца семантыка галоўнага члена: улічваецца, да якой асобы (пэўнай, няпэўнай або абагульненай) адносіцца дзеянне. Параўн.: *Дзесьці граюць на белым раялі. (А.Наўроцкі) – Клін клінам выганяюць; Не спяшайся, вандроўнік, прыпыніся на момант. (В. Зуёнак) – Не шукай ветру ў полі.*

Заданне. Вызначце тып аднасастаўных дзеяслоўных асабовых сказаў і назавіце спосаб выражэння галоўных членаў у іх.

1. Можа, таму, што ў дзяцінстве не балавалі нас нейкімі прысмакамі, салодкімі былі і сакавіцкія ледзяшы. (М. Танк) 2. Не пакідай мяне, мой светлы сум. (Н. Гілевіч) 3. Каханьня ад людзей не ўтоіш. (М. Танк) 4. Сню кмен духмяны за платамі, у росах ранішніх траву. (Г. Бураўкін) 5. Ой, не гніце, ветры, вербаў над ракою, над ракою быстрой не шумі, чарот. (М. Танк) 6. Пад воплескі літаўраў, пад крык трамбонаў, захапленне скрыпак, у ліўневым мігценні касмічных зор, планет выбіраюць Каралеву Прыгажосці. (М. Танк) 7. Дайце браму краіны любові адчыніць, нібы дзверы дома. (П. Макаль) 8. Люблю непаўторны свой род і яго анідзе не зракуся. (Н. Мацяш) 9. Даруйце людзям таленавітым дзівацтвы, выдумку і віно. (Г. Бураўкін) 10. Жывём на адным паверсе, над прорвай адной вісім, але не знаём, паверце, адзін аднаго зусім. (П. Макаль) 11. Жывіце, людзі добрыя, буйней, і цешцеся, і цешце без апаскі. (Е. Лось) 12. Таполя абсеклі рукі і кажуць, што так і трэба. (П. Макаль)

ВЫРАЖЭННЕ ГАЛОЎНАГА ЧЛЕНА Ў БЕЗАСАБОВЫМ СКАЗЕ

	Спосаб выражэння	Прыклад
●	Уласна безасабовы дзеяслоў (зваротны ці незваротны)	<i>Мне <u>нездоровіцца</u>. Улетку <u>світае рана</u>.</i>
●	Безасабовы зваротны дзеяслоў, утвораны ад асабовага незваротнага (часта ў спалучэнні з інфінітывам)	<i><u>Не спіцца</u>. <u>Хочацца сустрэцца</u> з табой.</i>
●	Асабовы дзеяслоў у безасабовым значэнні (часта ў спалучэнні з інфінітывам)	<i>З ракі <u>цягне прахалодай</u>. Хутка <u>пачне прыпякаць</u>.</i>
●	Катэгорыя стану (часта ў спалучэнні з дапаможным дзеясловам і / або інфінітывам)	<i>На сэрцы <u>радасна</u>. На сэрцы <u>было радасна</u>. Мне <u>трэба пайсці</u>. Мне <u>трэба было пайсці</u>.</i>
●	Дзеепрыметнік залежнага стану прошлага часу (часта ў спалучэнні з дапаможным дзеясловам)	<i>У <u>пакоі прыбрана</u>. У <u>пакоі было прыбрана</u>.</i>
●	Адмоўнае слова <i>няма</i>	<i>Маёй вёскі <u>больш няма</u>.</i>
●	Фразеалагізм	<i>У <u>хаце хоць вока выкалі</u>.</i>

Заданне. Назавіце галоўны член у безасабовых сказах і вызначце спосаб яго выражэння.

1. А мне яшчэ хочацца крыху на ржышчы пустым пастаяць. 2. З гадамі ўсё цяжэй прыгодным быць да танца і да ружанца. 3. Найцяжэй дарогу ў цемені шукаць, у скупым застоллі крошкі падбіраць, ехаць на вяселле на чужой арбе і смяяцца горка з самага сябе. 4. Мне захацелася ў дзень нараджэння малышу штось падарыць, што б у жыцці магло яму прыдасца. 5. Пэўна, хутка развясніцца. 6. Няма ратунку ад трывожных дум. 7. Пара прывыкнуць і да страт. 8. Лепш памерці пеючы, як жыць плачучы ў пакоры. 9. О, колькі трэба б з небыцця вярнуць мне блізкіх і сяброў! 10. Цвярозы розум! Не хапала мне яго ў палётах, пошуках юнацкіх. 11. Няхай не здаецца, што лёгка сплясці нейкі кошык. 12. Многа салютаў прагрукала ў сэрцы. Можна, пашчасціць пачуць мне і болей. 13. Прыснілася, што я жыву сярод робатаў. 14. Самы час, покуль спяць мурашы ўсе, наталіцца бярозавым сокам. 15. Даўно ўжо няма старой дзедаўскай хаты, гарышча. 16. Да Спаса – кажуць – нельга садавіну есці, каб на тым свеце не абдзялілі ёю сваякоў. (З твораў М. Танка)

НАМІНАТЫЎНЫЯ СКАЗЫ І КАНСТРУКЦЫІ, ЗНЕШНЕ ПАДОБНЫЯ ДА ІХ

Семантыка-функцыянальныя тыпы намінатыўных сказаў

- **апісальныя:** *Туман. Вецер. Дождж.*
- **указальныя:** *Вось станцыя. Вунь будынак тэхнікума.*
- **эмацыянальна-ацэначныя:** *Ну і пагодка! Які снег!*
- **пабуджальна-пажадальныя:** *Пад'ём! Толькі б здароўе!*

НАМІНАТЫЎНЫЯ СКАЗЫ

развітыя	неразвітыя
↓ ↓	
<i>Ціхі вечар. Вечар ціхі¹, мароз².</i>	<i>Вечар. Мароз.</i>
↓	
<i>Возера каля вёскі.</i>	<i>Якая цішыня!</i>

Ад намінатыўных сказаў трэба адрозніваць:

• канструкцыі з назоўным тэмы	<i>Родная вёска... Успамінаю яе ўсё часцей.</i>
• двухсастаўныя неразвітыя сказы	↓ ↓ <i>Вечар ціхі. Возера каля вёскі.</i>
• двухсастаўныя эліптычныя сказы	<i>Каля вёскі – возера.</i>
• двухсастаўныя няпоўныя сказы з выказнікам у форме наз. склону	<i>– Вы хто?</i> <i>– Ваш новы сусед.</i>
• вакатыўныя сказы	<i>“Лена...” – з напрокам працягнула маці.</i>

Заданне. Размяжуйце намінатыўныя сказы і канструкцыі, знешне да іх падобныя.

1. Фларэнцыя. Турысты. Крамы. Бляск амаранту. Над кожнай аканіцай, брамай канцоны Дантэ. (М. Танк) 2. “Сцюдзёны вырай”. Так назваў Брыль першую частку рамана “Птушкі і гнёзды”. (У. Юрэвіч) 3. Вось і роднае Падгор’е, а якое ж тут надвор’е! І цяплей, і сонца болей па-над борам, па-над полем. (Я. Пушча) 4. Палескі напрамак! Сюды па легенды і казкі хадзіў я па кладках між багнішчаў гразкіх. (П. Панчанка) 5. Асенніх дзён журлівая імжа. Туман густы над чорнымі палямі. (А. Грачанікаў) 6. Вясенні вечар на ўзлессі сінім. Бярэзнічак. Іржавы мох балота. (У. Караткевіч) 7. Наўкол багаты лістапад, наўкол спакой і цішыня. (С. Шушкевіч) 8. О Нарач! Сэрца я прынёс табе. (А. Звонак) 9. “Валашка!” – грывнуў дырэктараў бас. (В. Карамазаў)

НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ. СЛОВЫ-СКАЗЫ

<u>НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ</u>		
структурна і семантычна няпоўныя	структурна няпоўныя семантычна поўныя (эліптычныя) <i>Вакол сум і цішыня. На Палессі восень.</i>	структурна поўныя семантычна няпоўныя <i>Нехта незнаёмы ідзе насустрач.</i>
— кантэкстуальныя: <i>Бацька выйшаў у поле яшчэ зацемна. Маці – гадзіны на дзве пазней.</i> (= <i>Маці выйшла ў поле гадзіны на дзве пазней</i>)		
— сітуацыйныя: <i>Хлапчук нетаропка есць вялізны чырванабокі яблык і час ад часу прыгаворвае: “Смачны!..”</i> (= <i>Яблык смачны</i>)		
— дыялагічныя: – <i>Хто твой любімы беларускі пісьменнік?</i> – <i>Караткевіч.</i> (= <i>Мой любімы беларускі пісьменнік – Караткевіч</i>) – <i>А які яго твор?</i> (= <i>А які яго твор твой любімы?</i>) – <i>“Каласы...”</i> (= <i>Мой любімы твор – “Каласы...”</i>)		

Заданне. Вызначце тыпы няпоўных сказаў.

1. Аерам пахне Сёмуха і яблыкамі – Спас. (*А. Пісьмянкоў*) 2. Перад вачыма неба і поле, на небасхіле лясы і лясы. (*Л. Геніюш*) 3. Як толькі настаўнікі сышлі з ганка, Саша сказала: “Ну і мяшок! Як для Цельшына, дык лепшага і не падбярэш”. (*Я. Колас*) 4. У сасновым лесе трэба маліцца, у бярозавым – любіцца, у дубовым – волю каваць, у яловым – душу д’яблу прадаваць. (*У. Караткевіч*) 5. Школа была замкнёна. Лабановіч пастукаў. З-за дзвярэй чыйся голас прамовіў: “Хто?” (*Я. Колас*) 6. Зямля трымаецца на трох сланах, сланы – на велізарнай чарапасе, чарапах – на голубе, голуб – на хлебным коласе, колас – на калысцы, а калыска – на песні матчынай... (*М. Танк*) 7. Ксюша, Ксенія і Ксеня – тры ў сукеначцы адной. Радасць! Чортава насенне! Звонкі жаваранак мой! (*П. Панчанка*) 8. Я зноў аб галоўным, аб кроўным, я зноў пра свае карані: гартаю Бялькевічаў “Слоўнік”, нібыта гасцюю ў радні. (*А. Пісьмянкоў*) 9. Плодам цвет становіцца ўвосень, хлебам – колас буйны на мяжы. (*Л. Геніюш*) 10. Як гэта хараша – юнацтва! Ё юнацтве сонечныя дні, ё юнацтве – толькі брацтва, святло надзей і чысціні. (*А. Пісьмянкоў*) 11. Выходзячы, Кулеш паспрабаваў зачыніць за сабой дзверы хаты. Яны не зачыняліся. “Трэба падняць, правіслі”. (*А. Жук*)

СЛОВЫ-СКАЗЫ

паводле значэння	паводле выражэння		
сцвярджальныя: – <i>Прыйдзеш на сустрэчу? – Але. Ага. Так. А як жа! Магчыма. Вядома. Чаму не...</i>	часціцы <i>не, ды не, ні ў якім разе, але ж, ну а як жа, пэўне што...</i>	мадальныя словы <i>праўда, канечне, безумоўна, зразумела, вядома, ладна...</i>	выклічнікі <i>эй, ой, ах, эх, э-э, ага, вось табе і на...</i>
адмоўныя: – <i>Прыйдзеш на сустрэчу? – Не. Ды не. Ні за што! Наўрад ці...</i>			
пытальныя: – <i>Я здаў экзамен. – Што? Няўжо? Праўда?..</i>			
пабуджальныя: – <i>Алё... Я вас слухаю. Но! Вон! Баста!</i>			
эмацыянальна-ацэначныя: – <i>Охо-хо! Як з табой цяжка! Ай-йй-йй! Го! Гэй! Дзіва што! Вось як! Брава!..</i>			

Каментарый

Словы-сказы – асобы структурны тып сказа, які не можа быць аднесены ні да двухсастаўных, ні да аднасастаўных, паколькі яны не маюць членаў сказа. Яны складаюцца з аднаго слова ці спалучэння слоў, якія выражаюць эмацыянальную ці валявую рэакцыю чалавека на сітуацыю, аднак не называюць ні характару гэтай рэакцыі, ні адпаведнай сітуацыі. Асноўная сфера выкарыстання слоў-сказаў – дыялагічнае маўленне.

Заданне. Вызначце сэнсавую нагрузку слоў-сказаў.

1. “А вы хіба былі ў Завітанках?” – спытаў Саханюк. “О, не”, – прамовіў Лабановіч. 2. “А!” – прамовіў пісар, акінуўшы Лабановіча прыжмуранымі вачамі, і падаў яму руку. 3. “Ха-ха-ха!” – засмяяўся пан падлоўчы. 4. Гэй, Кандрат! Падызі-тка сюды! 5. “Брава! Брава!” – запляскаў у ладкі памочнік. 6. “Што за чорт?” – пачуў Лабановіч нібы сярдзіты голас сябра. 7. “Мусіць, вас той паніч добра пачаставаў?” – “А як жа ж, бабка!” 8. Гэй! Як цябе там? Вярніся! 9. “Вы яго, панічок, частавацімеце?” – шэптам спыталася бабка. “А што?” 10. Параўняўшыся з ёю – а Ядвіся стаяла і чакала яго, – ён досыць прыветна сказаў: “Дзень добры!” 11. “Што я для вас значу?” – “Усё!” – адказаў настаўнік. “Праўда?” – ціха спытала Ядвіся. 12. Пабачыўшы новы непарадак, Цішкевіч рашуча спыняў спевы і ўжо сярдзіта казаў: “Тфу!” (Паводле Я. Коласа)

ДАДАНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

дапаўненне

прамое *люблю вясну*
 ускоснае *падарыць мне*

азначэнне

дапасаванае *мой поспех*
 недапасаванае *сукенка ў гарошак*

акалічнасць

месца *прыехаць здалёк*
 часу *нарадзіцца зімой*
 спосабу дзеяння *спяваць хораша*
 меры і ступені *надта зручны*
 прычыны *спазніцца праз цябе*
 мэты *сказаць знарок*
 умовы *здаць пры жаданні*
 ўступкі *ісці, нягледзячы на дождж*

26

Паводле выражэння		Паводле семантыкі		Паводле колькасці сувязей		Паводле ўдзелу ў структурнай схеме		Паводле структуры	
марфалагізаваныя	немарфалагізаваныя	адназначныя	мнагазначныя (сінкрэтычныя)	з адной (дзвюма) сувяззю	з аслабленай сувяззю (дэтэрмінанты)	абавязковыя	факультатыўныя	простыя	складаныя

УЗОР АНАЛІЗУ: *Сонца схавалася за лесам . (А. Зарыцкі)*

(*схавалася* дзе?) за лесам – акалічнасць месца, немарфалагізаваная (выражана назоўнікам), мнагазначная (мае прадметнае і акалічнаснае значэнне), з адной сувяззю (утварае падпарадкавальнае словазлучэнне толькі з адным словам у сказе), факультатыўная, простая.

НЕКАТОРЫЯ ПРЫЁМЫ РАЗМЕЖАВАННЯ ДАДАНЫХ ЧЛЕНАЎ СКАЗА

ПРЫЁМ ЗАМЕНЫ НЕМАРФАЛАГІЗАВАНАГА ЧЛЕНА СКАЗА МАРФАЛАГІЗАВАНЫМ

- 1) Схема: НАЗОЎНІК + НАЗОЎНІК ВА ЎСКОСНЫМ СКЛОНЕ
Прыклад: БЕРАГ РАКІ = РАЧНЫ БЕРАГ
- 2) Схема: ДЗЕЯСЛОЎ + НАЗОЎНІК ВА ЎСКОСНЫМ СКЛОНЕ
Прыклад: ЧАКАЦЬ З РАДАСЦЮ = РАДАСНА ЧАКАЦЬ

Пры немагчымасці замены марфалагізаваным членам сказа:

УЛІК ЛЕКСІЧНАГА ЗНАЧЭННЯ ПАЯСНЁНАГА СЛОВА

Схема: КАНКРЭТНЫ НАЗОЎНІК + НАЗОЎНІК ВА ЎСКОСНЫМ
СКЛОНЕ

Прыклад: ПЕСНЯ БЕЗ СЛОЎ = ПЕСНЯ БЫЛА БЕЗ СЛОЎ

СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ СУВЯЗІ ПАЯСНЁНАГА СЛОВА

Схема: АДДЗЕЯСЛОЎНЫ НАЗОЎНІК + НАЗОЎНІК

- 1) СА ЗНАЧЭННЕМ АБ'ЕКТА Ў Р. ці ТВ. СКЛОНАХ
Прыклад: ПРЫЕЗД ДА БАЦЬКОЎ; ГАНДЛЯР ХЛЕБАМ

Схема: АДПРЫМЕТНІКАВЫ НАЗОЎНІК + НАЗОЎНІК

- 2) СА ЗНАЧЭННЕМ АБ'ЕКТА
Прыклад: АКТЫЎНАСЦЬ У ВУЧОБЕ

Схема: АДДЗЕЯСЛОЎНЫ НАЗОЎНІК + НАЗОЎНІК

- 3) СА ЗНАЧЭННЕМ МЕСЦА, НАКІРУНКУ
Прыклад: ПЕРАЕЗД У ВЁСКУ

Схема: АДДЗЕЯСЛОЎНЫ НАЗОЎНІК СА ЗНАЧЭННЕМ ДЗЕЯННЯ +
НАЗОЎНІК СА ЗНАЧЭННЕМ АБ'ЕКТА

- 4) Прыклад: ЗДЗЯЙСНЕННЕ МАР = ЗДЗЕЙСНІЦЬ МАРЫ

СУПАСТАЎЛЕННЕ СА СЛОВАЗЛУЧЭННЕМ З ТАКІМІ Ж СІНТАКСІЧНЫМІ АДНОСІНАМІ

Схема: НАЗОЎНІК + НАЗОЎНІК У РОДНЫМ СКЛОНЕ

Прыклад: ЗВОН КАСЫ = ЗВОН ПЧАЛЫ = ПЧАЛІНЫ ЗВОН

УВАХОДЖАННЕ Ў АДНАРОДНЫ РАД З МАРФАЛАГІЗАВАНЫМІ ЧЛЕНАМІ СКАЗА

Прыклад: ПРЫГОЖАЯ, У БЕЛАЙ СУКЕНЦЫ ДЗЯЎЧЫНА

Каментарый

1. Класіфікацыя даданых членаў сказа будуюцца на граматычнай і сэнсавай аснове. Каб правільна вызначыць сінтаксічную функцыю слова, трэба ўлічваць граматычнае і лексічнае значэнні слоў (галоўнага і залежнага), сувязь і адносіны паміж словамі ў сказе, ролю кантэксту.

2. Ролю даданых членаў сказа можа выконваць інфінітыў. Як акалічнасць мэты інфінітыў выступае, калі адносіцца да дзеясловаў руху: *Я зайшоў адпачыць у адну хату на канцы сяла.* У ролі недапасаванага азначэння інфінітыў паясняе адцягнены назоўнік з мадальным значэннем: *На золку далі каманду збірацца.* (І. Мележ) Інфінітыўнае дапаўненне абазначае дзеянне як аб'ект, на які накіравана дзеянне іншай асобы: *Лабановіч загадаў выхаванцам прынесці кнігі, шыткі, якія ў іх ёсць.* (Я. Колас)

Заданне. Якімі членамі сказа з'яўляюцца выдзеленыя словы і спалучэнні слоў?

1. 3-за ракі даносілася вуркатанне *трактара*. (З. Прыгодзіч) 2. Я прыходжу *наслухаць* світаліную мудрасць дубровы. (П. Макаль) 3. *Шмат каго з людзей* можна назваць унікальнай з'явай у свеце жывёл. (Г. Марчук) 4. У кожнага чалавека ёсць патрэба абавязкова *раскрыцца* перад другім. (Я. Скрыган) 5. Парог “альма матэр” я пераступіў з вельмі мізэрнымі ведамі. (З. Прыгодзіч) 6. Бушуе мора *трэці дзень*. (М. Танк) 7. Вучацца хлопцы ад дрэваў стрункіх *не гнуць* пад вятрамі галоваў. (Л. Геніюш) 8. Ловяць вушы радыёантэн *пазыўныя* ўсіх шырот дрыготкіх. (П. Макаль) 9. Да роднага парога *на поклон* ідуць усе дарогі і сцяжыны. (Р. Барадулін) 10. Песня трывожыла сэрца і будзіла сум па далёкім *маленстве*. (С. Грахоўскі) 11. Выйшаў бусел *пагуляць*. (М. Танк) 12. Прырода *без чалавека* траціць свой сэнс. (З. Прыгодзіч) 13. З дупла высокай *асіны* высунулася пыска вавёркі. (М. Капыловіч) 14. Нейкі пусты смутак глухое *восені* стыў над шырокім *светам*. (В. Адамчык) 15. Мароз. А месяц босы *на пагулянку* выбег. (М. Танк) 16. Маладая бярозка стаяла ля акна дыспетчарскага *пакоя*. (Т. Хадкевіч) 17. Без дай прычыны мне захарашэла. (А. Глобус) 18. Сню кмен духмяны *за платамі*, у росах ранішніх траву. (Г. Бураўкін) 19. Дай мне, вучнёўства сталая пара, *спасцігнуць* мудрасць праўды і дабра. (П. Макаль) 20. У ясны *веснавы* дзянёк Анцыпій і Лабановіч ехалі ў сялянскай каламажцы на хутар з *трох ці чатырох двароў*. (Я. Колас) 21. Яна [маці] вучыла сына жыта *сеяць*, *касіць* лугі і сена *стагаваць*, а давялося аж за ўсю Расію, за ўсю Еўропу сыну ваяваць. (С. Грахоўскі) 22. Жаданне *ладзіць* новы лад сюды ўсіх прывяло. (Я. Купала) 23. Сход атрымаўся *надзіва* кароткі. (З. Прыгодзіч)

Каментарый

Некаторыя словы ў адных сказах могуць выконваць ролю самастойных членаў сказа, а ў іншых – мець значэнне часціцы. Параўн.: *Я ўсё стараюся цябе забыць.* (пры дзеяслове-выказніку слова *ўсё* мае значэнне ‘ўвесь час’, паказвае на працягласць дзеяння і з’яўляецца акалічнасцю часу) – *З кожнай хвілінай рукі наліваюцца ўсё большай стомай.* (часціца *ўсё* звязана з прыметнікам-азначэннем). Прыслоўе *яшчэ* мае значэнні ‘зноў’, ‘паўторна’, ‘дадаткова’, ‘да гэтага часу’, звычайна адносіцца да дзеяслова і выконвае функцыю акалічнасці спосабу дзеяння або часу: *Я яшчэ не падрыхтавалася да конкурсу.* Часціца *яшчэ* ў большасці выпадкаў звязана з прыслоўем ці прыметнікам: *Сястра паехала яшчэ раніцай.* Прыслоўе *ўжо* мае значэнне ‘цяпер’, ‘у гэты час’, адносіцца да дзеяслова і з’яўляецца акалічнасцю часу, часціца *ўжо* падкрэслівае сэнс іншых слоў. Параўн.: *Чаромха ўжо адцвіла. – Вынікі тэстаў былі вядомы ўжо праз тыдзень.*

Заданне. Вызначце спосаб марфалагічнага выражэння і сінтаксічную функцыю выдзеленых слоў і спалучэнняў слоў.

1. Прырода і чалавек *ужо* жывуць прадчуваннем вялікага, мудрага працэсу спрадвечнага абнаўлення. (З. Прыгодзіч)
2. *Ужо* каля месяца не было дажджоў. (М. Танк)
3. Даволі жыць чужою галавою, цяплом суседскім грэцца ў чорны дзень. Ці не пара *ўжо* воляю живою ўзняцца над вуголлямі надзей? (Г. Бураўкін)
4. Вясна адчуваецца *ўжо* не толькі ў абуджанай да жыцця прыродзе, але і ўва мне самім, у кожнай маёй клетачцы. (З. Прыгодзіч)
5. *Яшчэ* паўсюль ляжыць снег, толькі на паўднёвых схілах пагоркаў з’явіліся невялікія праталіны. (У. Ягоўдзік)
6. Лужок быў нядаўна скошаны, *яшчэ* нават не адрасла атава. (Б. Сачанка)
7. Пад нагамі, на ўчарашняй сцежцы, *яшчэ* не пратупанай сёння, мякка, сыра і туга парыпвае. (Я. Брыль)
8. *Яшчэ* гуляюць маразы. *Яшчэ* спяваюць палазы. (А. Пісьмянкоў)
9. Ты *яшчэ* толькі намёк на чалавека, калі ва ўсім спадзяешся на маці. (М. Танк)
10. Нанач *усё яшчэ* цісне мароз. (І. Пташнікаў)
11. Навакोल *усё* паветра ў струнах сонца залатых. (М. Багдановіч)
12. Прайшло роўна паўгода, а я *ўсё* не магу адвыкнуць ад думкі, што жыву ў горадзе часова. (З. Прыгодзіч)
13. *Усё* ў ёй міла і прыгожа, і ў гуках мовы дарагой я чую спелы пошум збожжа і бачу рунь і бель снягоў. (К. Шавель)
14. Андрэй не мог заснуць з-за гэтых успамінаў, *усё* перабіраў у думках мінулае. (П. Галавач)
15. Кабан рые павольна і заложна, *усё* болей і болей углыбляючыся ў зямлю. (Я. Колас)
16. *Увесь* час адчуваю нейкае раздражненне, нейкую злосць, душэўную неўладкаванасць. (З. Прыгодзіч)
17. *Увесь* май сушыла. Ні дажджынкi, ні расінкі. (С. Паўлаў)

РАЗМЕЖАВАННЕ ПРЫДАТКА І ПАЯСНЁНАГА СЛОВА

I. Агульны назоўнік + агульны назоўнік

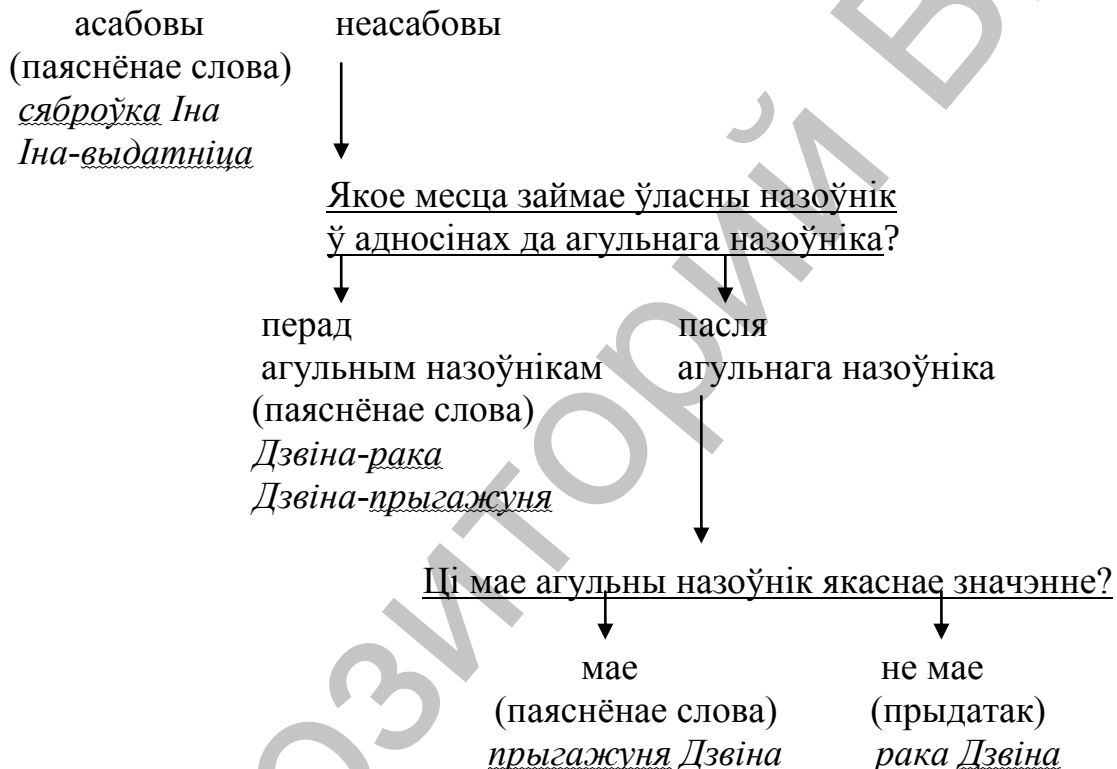
а) прыдатак = відавая назва:

музыка-гарманіст

б) прыдатак = назоўнік з якасным значэннем:

хлопчук-гарэза (= гарэзлівы хлопчук)

II. Уласны назоўнік + агульны назоўнік

Каментарый

1. Прыдатак можа быць выражаны як агульным, так і ўласным назоўнікам – асабовым ці неасабовым: *Прыгожае возера Свіцязь!* (В. Вольскі); *Доўгая і цяжкая хада без дарог на лесе прытаміла дзёда Талаша.* (Я. Колас); *Свіцязь – дзіва-возера.* (У. Дамашэвіч)

2. Калі прыдатак і паяснёнае слова выражаны агульнымі назоўнікамі, паміж імі ставіцца дэфіс: *вочы-азёры*. Калі ж прыдатак ці паяснёнае слова выражаны ўласным іменем, дэфіс ставіцца толькі тады, калі уласны назоўнік стаіць перад агульным. Параўн.: *возера Нарач, прыгажуня Алена, Нарач-возера, Алена-прыгажуня.*

3. У якасці прыдатка могуць выступаць назвы газет, часопісаў, кніг, літаратурных твораў, прадпрыемстваў і г.д. Яны бяруцца ў двукоссе: *газета “Мужыцкая праўда”, трылогія “На ростанях”, фабрыка*

“Камунарка”. Калі ўжываецца слова *імя*, двухоссе не ставіцца: *бібліятэка імя У. Караткевіча, гімназія імя А.С. Пушкіна*.

4. Прыдатак з паяснёным словам трэба адрозніваць ад назоўнікаў-сінонімаў, якія ў сказе выконваюць функцыю аднаго члена сказа: *Ой, лясы-бары ды лугі-разлогі! Цераз вас ідуць пуцінкі-дарогі*. (М. Багдановіч)

5. Прыдатак пры пэўных умовах можа адасабляцца: *Жывы камяк рудой кудлатай воўны – сабака – бег у шэрай цішыні*. (А. Глобус); *Альгерд меў дванаццаць сыноў. Найстарэйшы з іх, Андрэй, княжыў у Полацку*. (У. Арлоў); *Да канца дзён маё сэрца будзе належаць азёрнаму прыдзвінскаму краю – Віцебшчыне*.

Заданне. Назавіце ў сказах прыдаткі і словы, да якіх яны адносяцца.

1. Балное чэрвень-медазбор ад ночы і да ночы. (В. Зуёнак) 2. Панна Ядвіся выглядала вельмі цікаваю і прыгожаю. (Я. Колас) 3. Зорка Венера ўзышла над зямлёю. (М. Багдановіч) 4. Ад дажджу пачарнеў небарака-дом і дубоў магутных слупы. (У. Караткевіч) 5. Вёска Перасады раскінулася на двух пагорках, як усё роўна на вялізным двухгорбым вярблюдзе. (М. Ваданосаў) 6. Самым магутным сярод уладароў старажытнай Беларускай дзяржавы быў вялікі князь Вітаўт. (У. Арлоў) 7. Асветніца Еўфрасіння збірала вакол сябе таленавітых людзей. Імёны двух з іх дайшлі да нашых дзён. Гэта дойдзі Іаан і ювелір Лазар Богша. (У. Арлоў) 8. Волаты-дубы выкінулі маленькія жаўтаватыя лісточкі. (М. Шыманскі) 9. На поўдні Палесся, у тым краі, дзе паўнаводная і спакойная Прыпяць спяшаецца ў абдымкі да Дняпра-прыгажуна, ёсць адзін вельмі цікавы раён. (І. Навуменка) 10. Красавік быццам спяшаўся нагнаць тое, што не паспеў зрабіць першы вясновы месяц – сакавік. (М. Гіль) 11. На доўгія вёрсты і мілі раскінуў лес-волат шатры. (Я. Колас) 12. З барабанам-звонам ходзіць ён [мароз] шляхамі, барадой калючай шчыплецца да слёз. (П. Броўка) 13. Вялікі доктар усялякай хворасці ў чалавечай душы – час мае вечнага свайго дапаможніка – працу. (К. Чорны) 14. А на рэчцы на Арэсе многа, многа дзіва. (Я. Купала) 15. Да дзеячаў культурна-асветнага руху першага беларускага Адраджэння належалі выдатны паэт Мікола Гусоўскі, рэфарматары Васіль Цяпінскі і Сымон Будны, урэшце, паэт і грамадскі дзеяч Сімяон Полацкі. (У. Конан) 16. Паэма Я. Коласа “Новая зямля” – найбольш “асабісты” твор паэта. (А. Лойка) 17. З-за недалёкага лесу веерам ужо шыбалі праменна-мутныя стрэлы – вешчуны сонца. (П. Пестрак) 18. У самай глыбіні Палесся, за дрымучымі пінскімі лясамі, за ракой Гарыню раскінулася вялікая палеская вёска Альшаны. (В. Палтаран) 19. Ля расстайнага гасцінца шумяць вербы-чараўніцы. (М. Танк)

РАДЫ АДНАРОДНЫХ ЧЛЕНАЎ СКАЗА

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ АДНАРОДНЫХ ЧЛЕНАХ СКАЗА, ЗВЯЗАНЫХ ЗЛУЧНІКАМІ

і ●, і ●, і ● і скрыпкі, і цымбалы, і жалейкі
 ●, і ●, і ● дождж, і снег, і вецер
 ● і ●, ● і ● зіма і лета, вясна і восень
 ● і ● ды ● гляджу і дзіўлюся ды ўспамінаю

не толькі ●, але і ● не толькі ты, але і я
 ● з ● пра або сёння
 або ●, або ● або вечарам, або ўранку
 ● ды і ● ясной, ды і ўлетку

КОСКА ПАМІЖ АДНАРОДНЫМІ ЧЛЕНАМІ СКАЗА

Каментарый

Аднародныя члены сказа могуць раздзяляцца працяжнікам.

1. Працяжнік ставіцца, калі паміж аднароднымі членамі, звязанымі бяззлучнікавай сувяззю, выражаюцца супраціўныя адносіны або адносіны неадпаведнасці: *А матылькі сваім убраннем касуюць тут усіх дазвання і не лятаюць – танцы правяць.* (Я. Колас); *Лабановіч хацеў нешта сказаць – ледзь стрымаўся.* (Я. Колас)

2. Працяжнік ставіцца, калі аднародныя выказнікі звязаны злучнікам *і* і другі з іх выражаны ўсечанай формай дзеяслова: *Пахіснулася хвоя – і бразь на зямлю.* (Я. Колас)

Заданне. Запішыце сказы, расстаўляючы знакі прыпынку паміж аднароднымі членамі.

1. Абяцаў я калісьці табе падарыць усе мары і сны ўсе скарбы і кветкі зямлі салаўіныя ночы вясны. 2. Нібыта з бліскавіцы паласа ці вастрыня варажскага мяча, расекла мора Куршская каса. 3. Такой зімы – казалі мне – не помняць ні векавыя старкі – сосны ні лугі ні рэкі ні звяры і птушкі. 4. Я люблю ранні час, калі з шумам і спевам пасля зімняга сну прачынаюцца дрэвы і сяброў і сябровак сваіх аклікаюць ды пра сны, што ім сніліся, апавядаюць. 5. Многіх людзей на свеце абмінула, некім перахопленая, слава або, збіўшыся з дарогі, шчасце ці заздараўная чарка. 6. Пранізлівы вецер злосна ў мае грудзі б'ецца рве і шматае кашулю глушыць мяне сваім гулам кідае золкасцю ў вочы. (З твораў М. Танка) 7. Я слухаў музыку наслухацца не мог. (П. Панчанка) 8. Сустракаюцца і разыходзяцца стрэлкі на цыферблаце і чэрцяць свой адвечны круг. (П. Макаль) 9. Мы з табою маўчым і на зоркі глядзім і на неба. (А. Куляшоў) 10. Як у люстэрка, глядзіцца ў прыроду чалавек і бярэ ад яе і душэўнасць і ласку і мудрасць. (Я. Скрыган) 11. На дрэвы і на дамы і на галовы прахожых белы дэсант зімы высаджваецца прыгожа. (П. Макаль) 12. Трапечуцца белыя хвалі і коцяць жарству і пясок. (А. Астрэйка) 13. Я спяваю і слухаю песню, выдумляю, складаю казкі, і надзею на лепшае пешчу, і чакаю любові і ласкі. (А. Глобус).

АДНАРОДНЫЯ ГАЛОЎНЫЯ ЧЛЕНЫ Ў АДНАСАСТАЎНЫМ СКАЗЕ

тып сказа умова	п.-асабовыя н.-асабовыя а.-асабовыя	безасабовыя	інфінітыўныя	намінатыўныя
Дзеянне выконваецца адной асобай				
Наяўнасць агульнага даданага члена	*			
Наяўнасць агульнага кампанента	*			
Наяўнасць агульнай часціцы	*			

* – неабавязковыя ўмовы аднароднасці

Заданне. Размяжуйце простыя сказы, ускладненыя аднароднымі галоўнымі членамі, і складаныя сказы.

I. 1. Гавары, гавары, ды меру знай. 2. Будзеш многа ведаць – хутка састарышся. 3. Рана ўстанеш – многа зробіш. 4. Любіш катацца – любі і саначкі вазіць. 5. Сем разоў адмерай, адзін раз адрэж. 6. З няпраўдай свет пройдзеш, а назад не вернешся. 7. Не бяры чужога і не бойся нікога. 8. Паміраць збірайся, а жыта сей. 9. На чым вазку едзеш, таму і песенькі спявай. 10. Назаві хоць гаршком, толькі ў печ не стаўляй. 11. Людзей слухай, ды свой розум май. 12. З кім павядзешся, ад таго і набярэшся. 13. Што пасееш, тое і пажнеш. 14. Цішэй едзеш – далей будзеш.

II. 1. Мароз і вецер. 2. Нечаканыя мароз і вецер. 3. Марозна і ветрана. 4. Было марозна і ветрана. 5. Сёння марозна і ветрана. 6. У лесе стала больш глуха, больш ціха і вільготна. 7. Зірнуць бы яшчэ раз, праверыць дарогу! 8. Стаяць на месцы, не рухацца! 9. Хочацца з'ездзіць у вёску, сустрэцца з сябрамі. 10. Задажджыла, але на вуліцы цёпла. 11. Пара супакоіцца і пачаць працаваць. 12. Ні грыбоў, ні ягад у лесе. 13. Як сонечна і прыгожа! 14. Абы толькі здароўе і сяброўская падтрымка! 15. Трэба жыць, трэба змагацца за месца “пад сонцам”.

АДНАРОДНЫЯ АЗНАЧЭННІ

Семантычныя ўмовы аднароднасці		
●	азначэнні характарызуюць прадмет па адна тыпнай прымеце	<i>беларуская, руская, англійская мовы</i>
●	азначэнні характарызуюць прадмет паводле розных прымет, аднак служаць для пэўнага апісання	<i>худзенькі, вастрасосы, чарнявы хлапчук</i>
●	азначэнні з'яўляюцца эпітэтамі	<i>чорныя, страшныя думкі</i>
●	азначэнні выражаны словамі-сінонімамі	<i>глухі, дрымучы лес</i>
Марфалагічныя ўмовы аднароднасці		
●	першае азначэнне выражана прыметнікам, другое – прыметніковым або дзеепрыметным зваротам	<i>сур'ёзныя, захопленыя працай людзі; вялікія, поўныя слёз вочы</i>
●	адно з азначэнняў дапасаванае, другое – недапасаванае	<i>прыгожая, з белым каўнерыкам сукенка</i>
Сінтаксічныя ўмовы аднароднасці		
●	азначэнні знаходзяцца ў постпазіцыі да паяснёнага слова	<i>вёска родная, далёкая</i>
●	азначэнні звязаны паміж сабой злучальнай сувяззю	<i>прыгожая і запамінальная дата; то чырвоныя, то белыя агні</i>

Каментарый

1. Аднародныя азначэнні могуць быць выражаны прыметнікамі аднаго лексіка-граматычнага разрада – якаснымі, адноснымі ці прыналежнымі: *шырокія, бязмежныя прасторы; цагляныя, драўляныя дамы; заечыя і лісіныя сляды*. Неаднародныя азначэнні выражаюцца спалучэннем якаснага і адноснага, якаснага і прыналежнага прыметнікаў, займеннікаў і прыметнікаў і інш.: *цёплыя летнія дні; мудрыя мамыны словы; мой учарашні поспех*.

2. Кожнае з аднародных азначэнняў непасрэдна звязана з паяснёным словам: *вясёлыя, шчаслівыя людзі* = *вясёлыя людзі і шчаслівыя людзі*. Неаднародныя азначэнні характарызуюцца тым, што адно з іх (звычайна адносны прыметнік) непасрэдна звязана з паяснёным словам, а другое (звычайна якасны прыметнік) адносіцца да ўсяго словазлучэння: *кароткія асеннія канікулы* = *канікулы (якія?) асеннія* → *асеннія канікулы (якія?) кароткія*.

Заданне. Размяжуйце сказы з аднароднымі і неаднароднымі азначэннямі. Запішыце сказы з аднароднымі азначэннямі, расстаўляючы знакі прыпынку. Абгрунтуйце аднароднасць азначэнняў.

1. Над ціхім адзінокім стогам дыміцца сіняя імгла. 2. Усё жыццё складаецца то з мімалётных радасных сустрэч, то нечаканых і цяжкіх расстанняў. 3. Меле гром над полем хмары, дождж густы сцюдзёны сыпле на палескія імшары і на Прыпяць. 4. Пад зарапад сасновых спелых шышак цярушыцца ігліца сонечных праменняў. 5. Туман туманіць, асенні слотны. (З твораў М. Танка) 6. Здаволена гумно на поўны рот глытае дар багатай спелай нівы. 7. Кветка ў нетрах лясных распускалася, залатая агністая сіняя, на купаллі, на росным купаллі, ў бураломнай лясной лагчыне. 8. На спакойны і радасны дом над Акою нахіляюць зялёныя косы бярозы. 9. Сёння выпаў, як кветкі акацыі, сакавіцкі апошні снег. 10. Вецер трэпле і матляе жоўты зімні дуб. 11. Плачацца на горкую нядолю за мокрым шклом раздзеты чорны сад. 12. Ноч пахне радасна і смутна вярбовай горкаю карой. 13. Глянё на зямлю залатую пяшчотную сумную чыстую, нехта па ёй вандруе, у паветра ўздываючы лісце. 14. Каштанавыя вельмі іскрыстыя пад сонцам валасы валасы хлопца ляжалі буйнымі хвалямі. 15. Па абодва бакі сцежкі ляжала нядаўна ўзараная чорная зямля. (З твораў У. Караткевіча) 16. Хай робіцца наш свет усё людзей і ў заўтра пазірае з недаверам, для беспрытульных стомленых людзей не зачыняйце адвячоркам дзверы. 17. Пад маім акном у ліпкім лісці, дзе ў пупышках дрэмле ранні цвет, цёплай майскай ноччу пасяліўся малады няўрымслівы сусед. 18. На дрэвы і платы, на сцежкі пасля ночы лёг мяккі і густы нячутны першы снег. 19. Пад дробным надакучлівым дажджом стаю адзін на восеньскім паўстанку. 20. Нікне паламанае калоссе ля старых раз'езджаных дарог. (З твораў Г. Бураўкіна) 21. На аселяцы роўным шэрым абрусам ляжыць раса. 22. Яновіч заснуў моцным здаровым сном натомленага чалавека. 23. Так добра было сядзець у цяпле на печы, і не хацелася злазіць босымі нагамі на халодны выбіты глінаю дол. 24. Яркі і суха ў стылай зеленаватай вышыні выступалі зоркі. 25. Ігнат выходзіць на вуліцу, садзіцца ля плота на пляскаты цёплы камень. 26. Вакол старых груш густа ўкараніліся дзяды, высокая з белым насеннем крапіва. 27. Кіёк малое на зямлі домік, незамыславаты з вокнамі-крэсцікамі толькі без густога дыму над комінам. 28. На твары абазначаецца зласлівая пагардлівая да ўсіх усмешка. 29. Ад былога панскага маёнтка асталіся толькі абшарпаныя голыя сцены, вытаптаныя здзічэлыя кусты і хлёў з расчыненымі насцеж варотамі. 30. Чамусьці зелле любіць бушаваць на былым чалавечым котлішчы. (З твораў А. Жука)

АБАГУЛЬНЯЛЬНАЕ СЛОВА ПРЫ АДНАРОДНЫХ ЧЛЕНАХ СКАЗА

Дзе знаходзіцца абагульняльнае слова?

перад аднароднымі членамі

пасля аднародных членаў
(пасля АЧ ставіцца працяжнік)

Ці заканчваецца сказ (частка) аднароднымі членамі?

заканчваецца
(перад АЧ ставіцца двукроп'е)

не заканчваецца
(перад АЧ ставіцца двукроп'е,
а пасля іх – працяжнік)

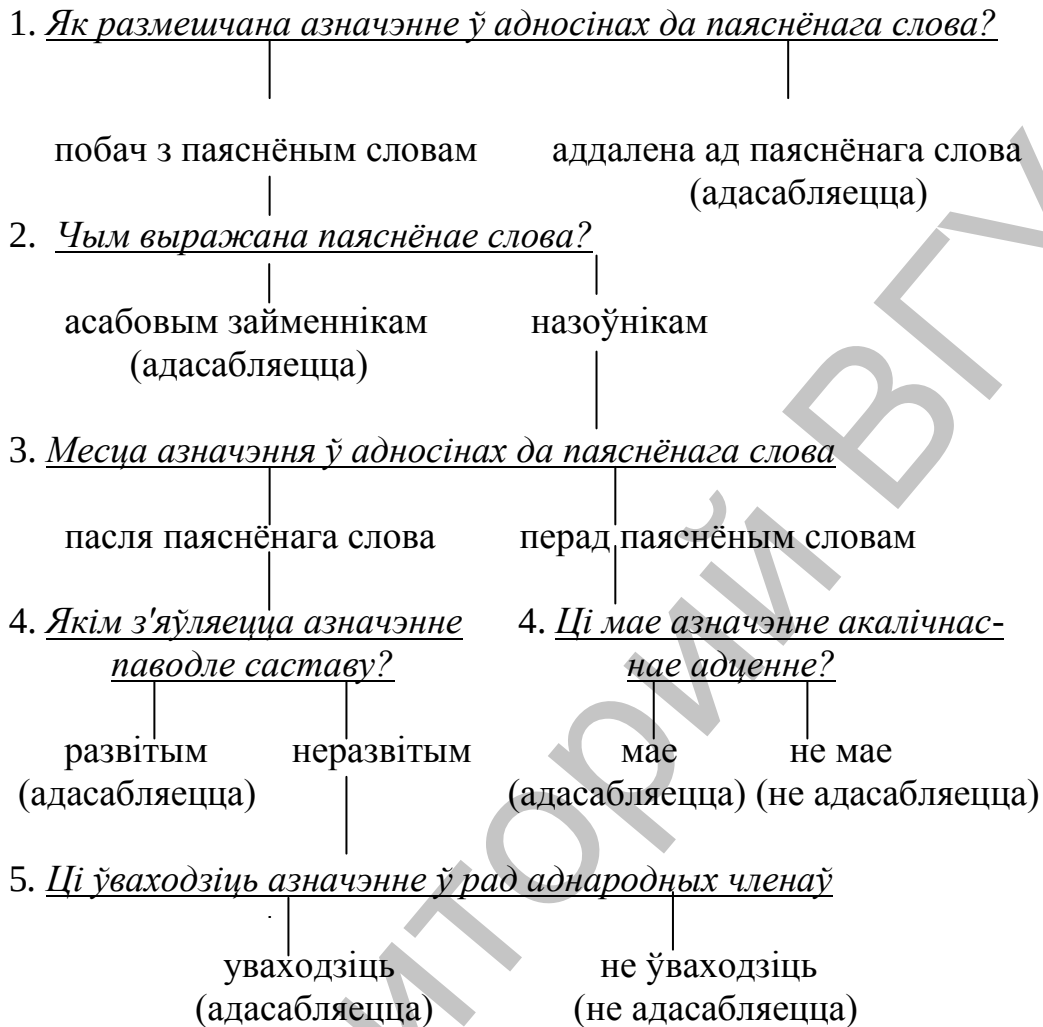
Каментарый

Калі слова з абагульняльным значэннем і аднародныя члены выражаны назоўнікамі, то аднародныя члены набліжаюцца да прыдаткаў і звычайна аддзяляюцца (выдзяляюцца) працяжнікам (працяжнікамі): *Шмат якія сучаснікі маманта – зубр, паўночны алень, пясец, расамаха, заяц – жывуць і цяпер.* (В. Вольскі)

Заданне. Запішыце сказы, расстаўляючы знакі прыпынку паміж аднароднымі членамі.

1. Акадэмікі і хірургі, паэты і маршалы ўсе былі вучнямі, іх талент разбудзіў просты вясковы настаўнік. (С. Грахоўскі) 2. Легла ўсё да сэрца блізка колас буйны і тугі, і ўсмешка, і калыска, і асеннія стагі. (П. Панчанка) 3. Усё нас хвалюе гамонка вятроў, абрысы скалы таямнічай, і зоры, і мора ў агнях караблёў усё, што Радзімаю клічам. (П. Броўка) 4. Як хочацца вярнуць усё назад і маладосць і салаўіны сад і закаханы позірк той дзяўчынкі якую міма ветрам пранясло і неба без адзінай аблачынкі і на ружовай завадзі вясло. (Г. Бураўкін) 5. І жоўтыя пяскі, і шум бярозны мне гэта ўсё знаёма да драбніц. (М. Калачынскі) 6. І цёмная паласа лесу на тым беразе і лёгкія белыя аблачынкі над ёю і бледная зорачка каля іх што чамусьці яшчэ не згасла ў святле раніцы ўсё выразна і хораша адбівалася ў дзівоснай люстранай чысціні возера. (К. Цвірка) 7. Я веру, што ўсё мае меру і рэчы і ночы і дні і толькі не мае памеру бясконцы сусвет дабрыні. (А. Грачанікаў) 8. Уменне карыстацца словам, культура мовы і нават пісьменнасць усё залежыць ад таго, як загучала для вас слова, пачутае ў маленстве. (В. Вітка) 9. Тут спалучана ўсё ярасць грому, і гнеў бліскавіцы, і найлепшыя мары, і сны, і празрыстасць крыніцы. (П. Панчанка)

АДАСАБЛЕННЕ ДА ПАСАВАНЫХ АЗНАЧЭННЯЎ

Каментарый

1. Не адасабляюцца ў сказе два адзіночныя азначэнні, якія хоць і стаяць ў постпазіцыі да назоўніка, але не вызначаюцца адноснай сэнсавай самастойнасцю (іх значэнне не падкрэсліваецца) і цесна звязаны з паяснёным назоўнікам: *Зноў над роднай зямлёй вее **водарам** хмельным, вясновым.* (Н. Гілевіч); *Тым часам сонца выйшла ўгору і з безгранічнага прастору... лье **бляск** гарачы і яскравы.* (Я. Колас).

2. Заўсёды адасабляюцца аднародныя дапасаваныя азначэнні ў постпазіцыі да паяснёнага слова, калі ў прэпазіцыі яно мае яшчэ адно дапасаванае азначэнне: *Асеннім **досвіткам**, хмурным, але цёплым, іду ў лес пашукаць грыбоў.*

3. Заўсёды адасабляюцца азначэнні, калі паяснёнае слова (асабовы займеннік) у сказе адсутнічае або калі паяснёнае слова ўжыта ў папярэднім кантэксте: *Зачараваны ўсходам сонца, стаю на беразе ракі. **Возера** было за вёскай. Спакойнае, велічнае, здавалася, бязмежнае, прыцягвала да сябе ў любое надвор'е.*

4. Аддаленасць ад паяснёнага слова праяўляецца ў тым, што паміж азначэннем і паяснёным словам знаходзяцца члены сказа з саставу выказніка або злучнік: *Аблітыя срэбрам, стаяць сады.* (І. Навуменка); *Побач спявала нейкая птушка, але, спужаная чалавекам, змоўкла.* У мастацкіх тэкстах сустракаюцца выпадкі, калі адзіночнае азначэнне знаходзіцца пасля паяснёнага слова і аддалена ад яго іншымі членамі сказа, але не адасабляецца: *Дуб галлё распусціў каранасты над ім.* (Я. Купала)

5. Нарматыўныя знакі адасаблення азначэнняў – коскі, факультатыўныя знакі – працяжнікі. Звычайна працяжнік выкарыстоўваецца для адасаблення аднародных неразвітых азначэнняў, якія знаходзяцца пасля паяснёнага слова ў канцы сказа: *Пясок жоўты, сыпучы, там-сям на ім растуць хвойкі – крывыя, знявечаныя, няшчасныя.* (А. Чарнышэвіч); *Чуецца смех над вадою – звонкі, нястрымны.* (Я. Брыль)

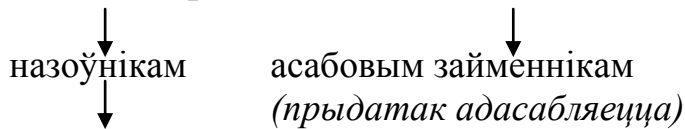
Заданне. Запішыце сказы, расстаўце неабходныя знакі прыпынку, патлумачце іх.

1. Ля апаленага бліскавіцай камля замаскіраваная пад колер была прытаілася яшчарка. (М. Танк) 2. Кот Бургамістр бесталковы і рыжы самлелаю вартай на сходах ляжыць. (Р. Баравікова) 3. У зязюліным лёне да шышкі прынік ап'янелы ад пахаў лясных баравік. (М. Танк) 4. Ай, Аю-даг, што ж ты робіш з морам? Вырасыў выпіць да дна шалёны? (У. Караткевіч) 5. Твар восені пабляклы, невясёлы вачам маім адкрыўся пакрысе. (Г. Каржанеўская) 6. Калі Вялікі Чарадзеі усім дрэвам раздаваў убory размаляваныя вясной у зеленалістыя ўзоры хваінцы спозненай адной лістоты весняй не хапіла. (М. Танк) 7. Цень перабег на поплаў праз дарогу і сцішаны ў зялёных хвалях знік. (У. Хадыка) 8. Кожны раз, калі матчын настольнік засцілаюць працёрты локцямі, сям-там зацыраваны, ізноўку бачу я сваіх блізкіх, знаёмых, хто на ім хлеб кроіў. (М. Танк) 9. Шчасце былое ўяўляю дзяўчынкаю па вясне. Загарэлая, кемная, злая дражніла яна мяне. (У. Караткевіч) 10. У затоенай цемры начной нізкі бераг праглядае злёжку і пагойдвае хваляй рачной у трысці прыхаваную лодку. (Г. Бураўкін) 11. Разбуджаныя жаўруком і напалоханыя гулам веснавога павадка, брэхам сабак на сяле пазалазілі коцікі на самыя вяршаліны вербаў. (М. Танк) 12. Дзесь цецяррук, спалоханы, залопаў. (М. Танк) 13. У вітрыне універсальнага магазіна – Ён і Яна прычасаныя наманікюраныя напедыкюраныя прыбраныя па апошняй замежнай модзе. (М. Танк) 14. Закаханы ў жыццё і ў кожную мушку я іду каля хат і росных садоў. (У. Караткевіч) 15. Многіх людзей на свеце абмінула некім перахопленая слава. (М. Танк) 16. На былым гумнішчы стаіць яшчэ бацькам пасаджаны дуб. (М. Танк).

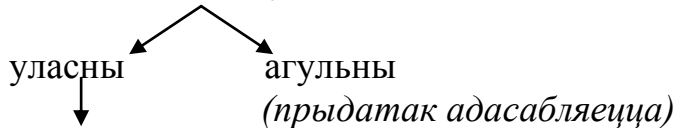
АДАСАБЛЕННЕ ПРЫДАТКАЎ

АДАСАБЛЕННЕ РАЗВІТЫХ ПРЫДАТКАЎ

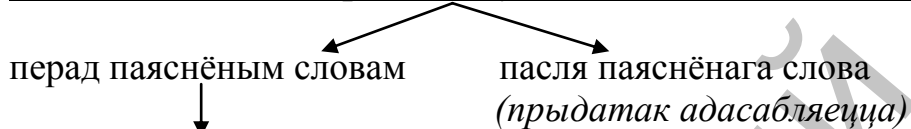
1. Чым выражана паяснёнае слова?

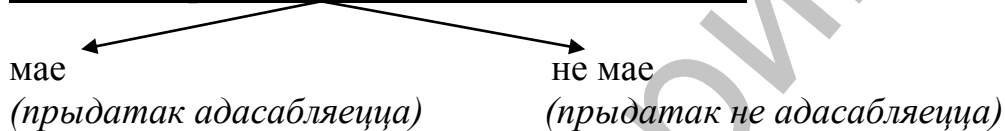
2. Які гэта назоўнік?

3. Дзе знаходзіцца прыдатак у адносінах да паяснёнага слова?

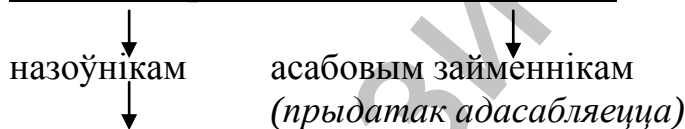

4. Ці мае прыдатак акалічнаснае значэнне?

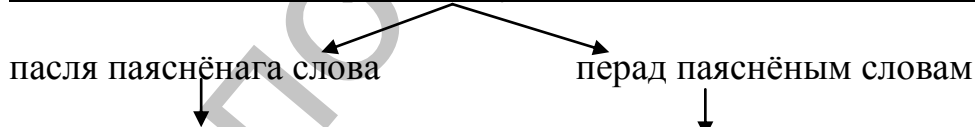

АДАСАБЛЕННЕ НЕРАЗВІТЫХ ПРЫДАТКАЎ

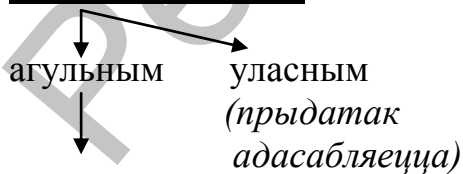
1. Чым выражана паяснёнае слова?

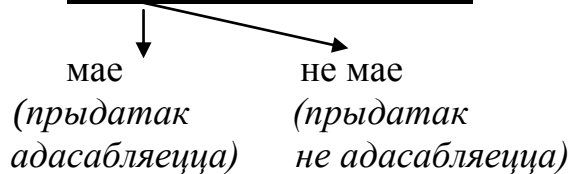
2. Дзе знаходзіцца прыдатак у адносінах да паяснёнага слова?

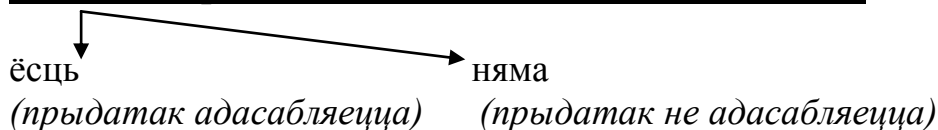
3. Якім назоўнікам выражана паяснёнае слова?

3. Ці мае прыдатак акалічнаснае значэнне?

4. Ці ёсць пры паяснёным слове залежныя словы?

Каментарый

1. Адасобленыя прыдаткі звычайна выдзяляюцца коскамі. Аднак у шэрагу выпадкаў для адасаблення выкарыстоўваецца працяжнік. Прыдаткі, выдзеленыя такім чынам, звычайна маюць характар паяснення, удакладнення: *Еўфрасіння Полацкая нарадзілася ў сям'і князя Святаслава-Георгія – малодшага сына Усяслава Чарадзея. Працяжнік выкарыстоўваецца таксама для размежавання прыдатка і паяснёнага ім аднароднага члена: У канцэрце ўдзельнічалі Каця, Лена – мая сястра, Іван і Алесь.*

2. Адасабляюцца прыдаткі, якія звязваюцца з паяснёным словам злучнікамі як з прычынным значэннем або словамі *па прозвішчы, па мянушцы, па клічцы* і інш.: *Міхал з Антосем, як старыя, займалі месцы канцавыя. (Я. Колас); Каця воза стаяў Раман Чачотка, па мянушцы Свісток. (Я. Брыль)*

Заданне. Запішыце сказы, адасабляючы пры неаходнасці прыдаткі.

1. Гадаванка палескае глебы я папросту не мела патрэбы з Музай мой чужой гаварыць. (*Н. Мацяш*) 2. Нібыта дотык да свяшчэнных мошчаў, вяртае людзям сілы і святло глыток гаючы з таямнічай прошчы крыніцы гаманлівай за сямом. (*В. Лукша*) 3. Жывы камяк рудой кудлатай воўны сабака бег у шэрай цішыні. (*А. Глобус*) 4. Ён у нас рашае шмат дарагі электрат. (*Г. Бураўкін*) 5. Адзінокі скласці зруб не зможа, перакрыць вясной вяды рукаў... Ды заўсёды справе дапаможа наша завядзёнка талака. (*В. Лукша*) 6. Халімон Кірдуна па мянушцы Халява чалавек вельмі добры і вельмі змрочны. (*У. Караткевіч*) 7. Тады, калі ў Полацку пачала служыць народу асветніца Еўфрасіння, у Тураве з'явіўся на свет яшчэ адзін наш выдатны зямляк Кірыла. (*У. Арлоў*) 8. Як майстра, я перад паходам сам варанага падкаваў. (*А. Вялюгін*) 9. Пасля перамогі пад Грунвальдам дзяржава нашых продкаў Вялікае княства Літоўскае заваявала вялікую павагу ў сваіх блізкіх і далёкіх суседзяў. (*У. Арлоў*) 10. Раняе гукі ў цішыні зязюля наш лясны гадзіннік. (*К. Кірэенка*) 11. Высокія хвоі над быстрай ракою гутораць з сястрою – павучай сасною. (*К. Кірэенка*) 12. Накінуўшы на сябе хустку, Ганна дачка Андрэя Зазуляка сядзела адна на сваёй прызбе. (*Я. Колас*) 13. Вялікі доктар усялякай хворасці ў чалавечай душы час мае вечнага свайго дапаможніка працу. (*К. Чорны*) 14. Спіць за барамі ў калысцы пясчанай сіняй Нарач дзіця акіяна. (*А. Вялюгін*) 15. А ветрык злодзей не стрывае, з-за хаткі хітра налятае. (*Я. Колас*) 16. На зліцці дзвюх баравых рэчак Вусы і Лошы паміж векавечных курганаў і лясоў пачынаецца Нёман. (*П. Прыходзька*) 16. У рухавым клопаце была толькі адна Волечка маладая гаспадыня гэтай хаты. (*К. Чорны*)

АДАСАБЛЕННЕ АКАЛІЧНАСЦЕЙ

Чым выражана акалічнасць?

дзеепрыслоўем		дзеепрыслоўным зваротам		назоўнікам
адасабляецца	не адасабляецца	адасабляецца	не адасабляецца	адасабляецца
калі мае значэнне дадатковага выказніка: <i>Выспаўшыся, я адчуў сябе лепш.</i>	1) калі мае значэнне спосабу дзеяння (звычайна ў канцы сказа): <i>Нельга чытаць лежачы.</i> 2) у аднародным радзе з неадасобленай акалічнасцю: <i>Я прачытаў верш гучна і не спяшаючыся.</i>	заўсёды, незалежна ад месца ў сказе: <i>Нізкія воблакі, шчодро насыпаўшы снегам зямлю, падняліся вышэй.</i>	1) калі з'яўляецца фразеалагізмам: <i>Іван пайшоў са схода павесіўшы нос.</i> 2) у аднародным радзе з неадасобленай акалічнасцю: <i>Я ішоў моўчкі і думаючы пра сваё.</i> 3) калі ўтрымлівае адносны займеннік які: <i>Дзе тая кніга, прачытаўшы якую знойдзеш адказы на ўсе пытанні?</i>	1) акалічнасць уступкі з прыназоўнікам нягледзячы на: <i>Нягледзячы на позні час, людзі працавалі.</i> 2) акалічнасць з удакладняльным значэннем: <i>Тут, у дзве, многа розных пахаў.</i>

Цяжкія выпадкі пунктуацыі пры адасабленні акалічнасцей, выражаных дзеепрыслоўнымі зваротамі

- 1) выказнік *і*, ДзЗв, выказнік

2) выказнік, ДзЗв, *і* выказнік

3) выказнік, ДзЗв, *і*, ДзЗв, выказнік

4) ДзЗв і ДзЗв, выказнік

5) выказнік, *то* ДзЗв, *то* ДзЗв,

6) выказнік, *а*, ДзЗв, выказнік

Каментарый

1. Адасобленая акалічнасць з удакладняльным значэннем (найчасцей месца ці часу) з'яўляецца паняццем больш вузкім, чым акалічнасць, якая ўдакладняецца, і можа стаяць толькі пасля яе. Сувязь паміж акалічнасцямі асэнсоўваецца шляхам падстаноўкі пытання *а іменна?* Напрыклад: *Тут, на паляне, было зацішна.* = *Было зацішна (дзе?) тут (а іменна?) на паляне.*

2. Адасабленне акалічнасцей, выражаных прыслоўямі ці назоўнікамі з прыназоўнікамі (акрамя выпадкаў, згаданых у табліцы), з'яўляецца факультатыўным. Яно можа быць звязана з узмацненнем іх значэння, з удакладненнем сэнсу выказвання.

3. Не адасабляецца аклічнасць, выражаная дзеепрыслоўем або дзеепрыслоўным зваротам, перад якой стаіць узмацняльная часціца: *Ты любіш сказаць і не падумаўшы.*

Заданне. Знайдзіце ў сказах акалічнасці і растлумачце неабходнасць іх адасаблення ці неадасаблення.

1. Курлыкаючы раздумна ўзмахваючы крыламі ў далёкую дарогу плывуць журавы. (*Я. Скрыган*) 2. Там у лагчыне адкрылася роўнядзь прысожскіх паплавоў. (*В. Карамазаў*) 3. Дзядуля хвілінкі-часінкі не мог пасядзець рукі склаўшы ці пастаяць рукавы звесіўшы. (*Ф. Янкоўскі*) 4. На Палессі на самым поўдні Беларусі ёсць куточак зямлі, асабліва мілы, дарагі майму сэрцу. (*Б. Сачанка*) 5. Сонца зрабіўшы свой штодзённы кругабег апусцілася зусім нізка і стаміўшыся пачало хіліцца на захад. (*Б. Сачанка*) 6. На другім краі поля за рэчкай ледзьве-ледзьве вызначалася купка дрэў. (*Р. Няхай*) 7. Свайго не меўшы ляжаш спаць не еўшы. (*Прыказка*) 8. Сядзяць грыбы, як капыты, і разгарнуўшы парасоны глядзяць, бы нейкія персоны. (*Я. Колас*) 9. Жоўтыя пухаўныя каткі звисалі на вербалозінах купаючыся на сонцы і склікаючы пчолак і чмелікаў. (*Я. Колас*) 10. Нягледзячы на недалёкую восень лес жыў тым актыўным, багатым жыццём, якое заўсёды бывае ў канцы лета. (*Б. Сачанка*) 11. Сяргей ішоў не спяшаючыся. (*М. Стральцоў*) 12. Стары пайшоў нават не адпачыўшы як след. (*К. Чорны*) 13. І днямі, і начаю не сціхаючы гайсаў па зямлі сухі, сіверны вецер. (*І. Мележ*) 14. Свята рабілася кожны год на адным месцы на вялікай прагаліне. (*А. Жук*) 15. Крушынскі гаварыў ціха і не пазіраючы на гасця. (*З. Бядуля*) 16. Гаспадыня стаяла побач склаўшы рукі на грудзях. (*М. Стральцоў*) 17. Хоць далёка нам, сэрца, да восені, ды няма усё ж калі склаўшы рукі сядзець. (*У. Паўлаў*) 18. Бесклапотна цвыркаюць птушкі. Яны то гойдаючыся пырхаюць з дрэва на дрэва то вылятаюць у поле, дзе падняўшыся ў неба сваім танючкім і несканчоным звонам заліваюцца жаўранкі. (*Я. Скрыган*)

РАЗМЕЖАВАННЕ ПАБОЧНЫХ СЛОЎ І АМАНІМІЧНЫХ НЕПАБОЧНЫХ

	Пабочнае слова	Непабочнае слова
Аднак	1) ‘усё-такі’; 2) стаіць у сярэдзіне ці ў канцы сказа.	злучнік: 1) у пачатку сказа ; 2) для сувязі частак складанага сказа ці аднародных членаў.
Бадай	‘магчыма’, ‘мусіць’	1) прыслоўе ‘амаль’; 2) часціца ‘каб’.
Праўда	‘па праўдзе кажучы’ – для падкрэслівання правільнасці, праўдзівасці сказанага ‘сапраўды’, ‘на самой справе’	1) злучнік ‘хоць і’; 2) назоўнік
Напрыклад	‘для прыкладу’ – пры пералічэнні, паясненні	
Быццам	1) значэнне няпэўнасці; 2) значэнне спасылкі на чужую мову.	1) параўнальны злучнік; 2) параўнальная часціца.
Можа	‘можа быць’, ‘магчыма’	1) часціца ‘хіба што’ 2) дзеяслоў
Нарэшце	‘акрамя ўсяго’, ‘яшчэ’	‘пасля ўсяго’, ‘пад канец’, ‘у выніку ўсяго’, ‘і вось’
Канечне	‘само сабой зразумела’, ‘без сумнення’	1) прыслоўе ‘абавязкова’, ‘што б там ні было’; 2) часціца ‘так’, ‘зразумела’.
Увогуле	‘наогул кажучы’, ‘у цэлым’, ‘у выніку’	прыслоўе ‘ва ўсіх адносінах’; ‘заўсёды’; ‘у агульных рысах’
Галоўным чынам	‘самае галоўнае’	‘пераважна’, ‘больш за ўсё’
Часам	значэнне меркавання, дапушчэння	‘іншы раз’, ‘калі-нікалі’
Бывае	‘часам’, ‘іншы раз’	дзеяслоў ‘здараецца’, ‘мае месца’, ‘адбываецца’
Напэўна	‘мабыць’, ‘мусіць’, ‘відаць’, ‘хутчэй за ўсё’	‘беспамылкова’, ‘дакладна’, ‘абавязкова’, ‘безумоўна’
Сапраўды	‘так’, ‘на самой справе’	

Каментарый

Не з'яўляюцца пабочнымі і не выдзяляюцца на пісьме словы *нават, якраз, наўрад ці, іменна, менавіта, прытым, амаль, проста, таму, усё-такі, выключна* і інш.

Заданне. Размяжуйце сказы з пабочнымі словамі і аманімічнымі ім непабочнымі.

1. Нядобрая маўклівасць і ўпартыя цвёрдыя позірккі, якімі *часам* перакідваліся бацька і сыны, лепш за ўсё гаварылі аб непрымірымым размежаванні ў сям'і. Абодва бакі вялі яе [вайну] са ўсёй упартасцю, з усіх сіл, верачы, што другі бок адумаецца *нарэшце* здасца. 2. Цяпер у Чарнушкаў *здавалася* ўсе толькі і думалі і меркавалі, што аб недалёкім вяселлі. 3. Народу і *праўда* прыбывала: плошча запаўнялася вазамі, людзьмі ўсё гусцей і гусцей, становілася ўсё цясней. 4. *Канешне* ў жыцці не раз даводзіцца гаварыць адно, а рабіць другое. 5. Зайчыку *відаць* хацелася падражніцца з Глушаком. 6. *Можна* ніколі не было ў Ганны такой цяжкай, поўнай супярэчлівых пачуццяў размовы, як у гэты дзень з міліцыянерам. 7. У галаве так і не яснала, так і не ведала [Хадоська] *пэўна*, што рабіць. 8. Маўчанне, як і раней, яго *аднак* не бянтэжыць, Васіль яго нібы і не заўважае. 9. Хіба ж *бывала* наважыўся б хто разявіць так рот на чужое, на яго, Глушаковае? 10. А як ён [Іван] корміцца пры мне, то і рабіць нейкую драбніцу *мусіць*. 11. У цемры постаць яе [Ганны] ледзь значыцца, а твару і зусім не *відаць*. 12. І *наогул* хіба гэта мужчынская справа – за дзеўку думаць? 13. *Мабыць* ніколі не паўзлі так марудна, нецікава дні ў Міканоравым жыцці, як у гэты калядны тыдзень. 14. Ледзь дапаў да лесу, парывіста нырнуў у жаданую засень: *нарэшце* можна пабегчы, не асцерагацца людскіх вачэй. 15. Упаўнаважаны *здавалася* гатоў быў нечым ударыць у любы момант. 16. У гэтым натоўпе *можна* аднаго Васіля тачыла туга. 17. Амаль палавіна вёскі была на вуліцы, сачыла за Васілём і *значыцца* за Ганнаю. 18. Грамацей ён [Шабета] *відаць* таксама быў невялікі. 19. *Нарэшце* хтосьці падышоў да акна, пачуўся голас старога Дзяніса. 20. Непрыкметна ў гумно ўпаўзлі поцемкі, але бацька не ўставаў з тока, хацеў *мусіць* давеяць усё. 21. Ганна зірнула на чалавека – смяецца *напэўна*, байкі гаворыць. 22. Можна і чаравікі новыя справіць, і хустку! Хустку дак *канешне* купіць трэба! 23. І *праўда* чуў ад людзей стары Глушак: ні свату, ні брату палёгкі нікай Крывароты не даваў. 24. Глушак жа і *праўда* не ведаў, колькі ў Зайчыка дзяцей. 25. Калі ў хаце *нарэшце* стала цішэй і шырэй і засталіся толькі сваты і бацькі пачалі дамаўляцца, цераз які час гуляць вяселле. 26. Яўхім выбраўся з сенцаў, праціснуўся на сярэдзіну хаты – гатоў быў *здавалася* рынуцца к столу ў бой. (З *твораў* І. Мележа)

ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ РАЗРАДЫ ПАБОЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ

Пабочныя канструкцыі выражаюць:

●	мадальнае значэнне ўпэўненасці, несумненнасці	<i>безумоўна, несумненна, канечне, без сумнення, разумеецца, вядома, натуральна, упэўнены, не сакрэт, бяспрэчна, сапраўды, праўда, на самай справе, зразумела...</i>
●	мадальнае значэнне няўпэўненасці, меркавання	<i>можжа, напэўна, здаецца, мабыць, можа быць, відаць, магчыма, думаецца, мяркую, верагодна, трэба думаць, калі я не памыляюся, хутчэй за ўсё...</i>
●	крыніца, аўтарства выказвання	<i>па-мойму, па-твойму, па словах, на думку, паводле меркавання, паводле слоў, па звестках, на мой погляд, па маіх падліках, з пункту погляду, як вядома, як кажуць, як гавораць...</i>
●	эмацыйныя адносіны да фактаў рэчаіснасці	<i>на ішчасце, на няішчасце, на жаль, на дзіва, як на злосьць, як на бяду, чаго добрага, сорамна прызнацца, дзіўная справа, нічога не скажаш, дзякуй Богу, акрамя жартаў...</i>
●	імкненне ўстанавіць кантакт з суразмоўцам	<i>калі ласка, чэснае слова, бачыце, паверце, паслухайце, уявіце, можаце сабе ўявіць, згадзіцеся, зрабіце ласку, прабачце, абяцаю, прашу вас, прызнаюся...</i>
●	лагічныя адносіны паміж часткамі выказвання	<i>такім чынам, значыць, адным словам, падводзячы вынікі, наогул па-першае, па-другое, нарэшце, напрыклад, у прыватнасці, так, між іншым, дарэчы, дарэчы сказаць, заўважым, як я ўжо сказаў, да таго ж, акрамя таго, аднак, наадварот...</i>
●	спосаб ці характар выражэння думак, выбар стылю маўлення	<i>Інакш кажучы, праўду кажучы, як гаворыцца, карацей кажучы, лепш сказаць, трэба прызнацца, на добры лад, на сутнасці...</i>

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ ПАБОЧНЫХ І ЎСТАЎНЫХ КАНСТРУКЦЫЯХ

коскамі	Выдзяляюцца працяжнікамі	дужкамі
пабочныя словы, спалучэнні слоў і сказы: <i>Але расстацца нам час наступае; пэўна, ўжо доля такая ў нас. (М. Багдановіч)</i>	развітыя пабочныя сказы (рэдка): <i>Разведчыкі ішлі ў той бок, дзе – як яны спадзяваліся – стаіць яшчэ на Нёмане іх брыгада. (Я. Брыль)</i>	
устаўныя сказы (рэдка): <i>Віхрасты хлопчык, яму было год шэсць, штосьці мармытаў праз сон і смяяўся. (К. Чорны)</i>	устаўныя словы, спалучэнні слоў і сказы, якія дапаўняюць ці паясняюць асноўны змест: <i>Назвы нашых сёл, гарадоў і вуліц – іх таксама трэба браць пад ахову – разам з чалавечымі прозвішчамі складаюць самае яркае ў моўным запасе. (М. Лужанін)</i>	устаўныя канструкцыі, якія служаць у якасці заўваг, дапаўненняў, удакладненняў: <i>У сярэдня вякі ў Кракаўскім універсітэце нейкі час рэктара выбіралі студэнты (шкаляры). (У. Калеснік)</i>

Каментарый

1. Пры пунктуацыйным выдзяленні пабочных канструкцый перавагу варта аддаваць коскам, а пры выдзяленні ўстаўных канструкцый – працяжнікам і дужкамі.

2. Коскай не аддзяляецца пабочнае слова, якое стаіць перад адасобленым зваротам, пабочным сказам або ўдакладняльнай канструкцыяй: *Аднекуль, **мабыць** з печы, да іх кінулася жанчына. (В. Быкаў)*

3. Коска не ставіцца паміж пабочным словам і злучнікам, калі пабочнае слова нельга апусціць ці пераставіць у іншае месца без парушэння структуры сказа: *Янку Купалу я адкрываў сабе двойчы, а **можна**, тройчы. (К. Камейша)*

4. Пры пропуску ў пабочнай канструкцыі якога-небудзь слова замест коскі ставіцца працяжнік: ***На мой погляд**, работа ўжо скончана, **на ваш** – толькі пачынаецца. (У. Краўчанка)*

Заданне. Знайдзіце ў сказах пабочныя і ўстаўныя канструкцыі і выдзеліце іх знакамі прыпынку.

1. Назвы нашых сёл, гарадоў і вуліц іх таксама трэба браць пад ахову разам з чалавечымі прозвішчамі складаюць самае яркае ў моўным запасе кожнай мовы і нясуць водгукі гісторыі кожнага народа. *(М. Лужанін)* 2. Каб не анямела душа скрыпкі кажуць трэба штодзённа ёй плакаць, смяяцца. *(М. Танк)* 3. У кожнага доля свая, ці як кажуць планіда. *(А. Пісьмянкоў)* 4. Тут відаць і наогул хадзілі мала: травы, што прарасла праз жвір, вельмі даўно не палоў садоўнік. *(У. Караткевіч)* 5. Міхал ужо неяк вайшло ў моду ў Нясвіж прад святамі штогод у вазіў для замкавых паноў грыбы, і рыбу, і зайцоў. *(Я. Колас)* 6. Мабыць такіх чыстых і добрых вачанят, як у вясковых дзяцей, больш не сустрэнеш нідзе. *(С. Грахоўскі)* 7. Дзюбай забінтаванай адбіў за лета грукае дзяцел у азалелы ствол. *(Р. Барадулін)* 8. Вось гэты баравік рос там, дзе забалаць пад лён зязюльчын нават шапкі колер. *(М. Танк)* 9. Дух непакоры кажуць кліча людзей фантазію напаяць, прад НТР сваё аблічча, сваю духоўнасць адстаяць. *(М. Стральцоў)* 10. Аднойчы на календары было помню “Канец дваццатага стагоддзя” я атрымаў павестку ў суд. *(М. Танк)* 11. Калі б не подзвіг твой, прамаці Ева за што табе на ўсе вякі хвала, не вабіла б тваіх нашчадкаў дрэва, што дорыць нам плады добра і зла. *(П. Макаль)* 12. Хоць праўда хлеб ядуць і з вуды, але не ўсе і не заўсёды. *(Я. Колас)* 13. Памойму толькі той, хто па-сапраўднаму любіць радзіму, свой народ, сваю культуру і мову, можа быць сапраўдным чалавекам. *(І. Гурскі)* 14. У “Новай зямлі” паэзіяй стала ўласна кажучы сама проза жыцця, проза штодзённага сялянскага працоўнага быту. *(А. Адамовіч)* 15. Веліч подзвігу вымяраецца вядома небяспекаю, якую пераадольвае чалавек. *(У. Карпаў)* 16. Лета было гарачае і здавалася доўгае. *(І. Пташнікаў)* 17. Апануты не па сезону таму вась сядзі і дубей, хоча пагрэцца каля неону апуджаны верабей. *(Р. Барадулін)* 18. Адыходзіла і гублялася многае лёс не песціў беларусаў, але і тое, што засталася, раскрывае перад намі дзівосны і мудры свет народа. *(М. Раманюк)* 19. У розных кутках беларускай зямлі там помнікі б з мармуру высечы славуць колісь друкарні былі – гадоў таму ледзь не паўтысячы. *(Н. Гілевіч)* 20. Паваяла дымам вільготным і горкім з кастра, што відаць дагарэў без пары. *(С. Грахоўскі)* 21. У выніку 3-га падзелу Рэчы Паспалітай 1795 горад увайшоў у склад Расійскай імперыі пад назвай Брэст-Літоўск. *(А. Бутэвіч)* 22. Сёння дарогі – гэта і шырокія хуткасныя магістралі, і звычайныя гравійныя пясчаныя, а дзе пакрытыя асфальтам прасёлкі, што бягуць па лясістых пагорках і травяністых раўнінах ад вёскі да вёскі, ад пасёлка да пасёлка адсюль і слова “прасёлкі”. *(В. Сташчанюк)*

ЛІТАРАТУРА

1. Андарала, Г.Ф. Сучасная беларуская мова: сінтаксіс: вуч.-мет. дапам. / Г.Ф. Андарала. – Мн., 2004.
2. Арашонкава, Г.У., Лемцюгова, В.П. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік / Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцюгова. – Мн., 1991.
3. Беларуская граматыка. У 2 ч. Ч. 2. Сінтаксіс / Рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – Мн., 1986.
4. Беларуская мова: У 2 ч. Ч. 2. Сінтаксіс / пад агул. рэд. Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 1989.
5. Беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. / пад рэд. Я.М. Адамовіча. – Мн., 1989.
6. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л.І. Бурак. – Мн., 1987.
7. Гаўрош, Н.В. Намінатыўныя сказы ў сучаснай беларускай мове Н.В. Гаўрош. – Мн., 1975.
8. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 2. Сінтаксіс / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск, 2009.
9. Лепешаў, І.Я. Сучасная беларуская мова: спрэчныя пытанні / І.Я. Лепешаў. – Гродна, 2002.
10. Наркевіч, А.І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове / А.І. Наркевіч. – Мн., 1972.
11. Падгайскі, Л.П. Словазлучэнне ў беларускай мове: Дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні з акалічнаснымі адносінамі / Л.П. Падгайскі. – Мн., 1971.
12. Протчанка, В.У. Шматаспектны аналіз пры вывучэнні сінтаксісу беларускай мовы / В.У. Протчанка. – Мн., 1987.
13. Протчанка, В.У. Вывучэнне сінтаксісу ў школе: Словазлучэнне. Просты сказ / В.У. Протчанка. – Мн., 1987.
14. Рагаўцоў, В.І. Сінтаксіс беларускай і рускай моў: Дыскусійныя пытанні / В.І. Рагаўцоў. – Мн., 2001.
15. Сцяцко, П.У. Аднасастаўныя і двухсастаўныя сказы / П.У. Сцяцко // Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн., 1994.
16. Сцяцко, П.У. Віды аднасастаўных сказаў і іх размежаванне / П.У. Сцяцко // Бел. мова і літ. у школе. – 1991. – № 5.
17. Чалюк, Н.М. Сінтаксіс беларускай мовы. Словазлучэнне. Просты сказ: Вучэб. дапам. / Н.М. Чалюк. – Мн., 2004.
18. Яўневіч, М.С., Сцяцко, П.У. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М.С. Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мн., 1987.

ЗМЕСТ

Уводзіны	3
Віды падпарадкавальнай сувязі слоў у словазлучэнні	4
Тыпы сінтаксічна непадзельных словазлучэнняў	6
Асаблівасці будовы словазлучэнняў у беларускай мове	8
Структурна-семантычныя тыпы простых сказаў	9
Выражэнне прэдыкатыўнасці ў сказе	10
Тыпы выказнікаў у двухсастаўным сказе	12
Размежаванне тыпаў выказнікаў	14
Працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам	16
Сувязь паміж дзейнікам і выказнікам	18
Структурна-семантычныя тыпы аднасастаўных сказаў	20
Выражэнне галоўнага члена ў безасабовым сказе	22
Намінатыўныя сказы і канструкцыі, знешне падобныя да іх ...	23
Няпоўныя сказы. Словы-сказы	24
Даданыя члены сказа	26
Некаторыя прыёмы размежавання дадanych членаў сказа	27
Размежаванне прыдатка і паяснёнага слова	30
Рады аднародных членаў сказа	32
Коска паміж аднароднымі членамі сказа	33
Аднародныя галоўныя члены ў аднасастаўным сказе	34
Аднародныя азначэнні	35
Абагульняльнае слова пры аднародных членах сказа	37
Адасабленне дапасаваных азначэнняў	38
Адасабленне прыдаткаў	40
Адасабленне акалічнасцей	42
Размежаванне пабочных слоў і аманімічных непабочных	44
Функцыянальна-семантычныя разрады пабочных канструкцый	46
Знакі прыпынку пры пабочных і ўстаўных канструкцыях	47
Літаратура	49

Вучэбнае выданне

ДАЎБЕШКА Ніна Паўлаўна

**СІНТАКСІС І ПУНКТУАЦЫЯ
ПРОСТАГА СКАЗА Ў ТАБЛІЦАХ І СХЕМАХ**

Метадычныя рэкамендацыі

Тэхнічны рэдактар
Камп'ютарны дызайн

Г.У. Разбоева

І.У. Волкава

Падысана ў друк 09.04.2014. Фармат 60x84 ¹/₁₆. Папера афсетная.

Ум. друк. арк. 2,96. Ул.-выд. арк. 2,39. Тыраж 65 экз. Заказ 37.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/255 ад 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстановы адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.